

GEDÂYÎ DÎVÂNÎ'NDA ŞAHSİYETLER

Personages in the Divan of Gedayi

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Gazi Türkiyat, Güz 2016/19: 123-157

Öz: Dinî, tarihî, mitolojik ve folklorik temellere dayanan klasik Türk edebiyatı, beslendiği kaynaklar ve kendine özgü biçim ve muhtevasıyla binlerce yıllık edebî geleneğin mahsulünü oluşturur. Klasik Türk edebiyatının layıkıyla anlaşılabilmesi ve taşıdığı anlam derinliğine vâkıf olunabilmesi, bu edebiyatın yararlandığı kaynakların bilinmesiyle mümkündür. Klasik Türk edebiyatının yararlandığı kaynaklardan biri de dinî, tarihî, efsanevi ve mitolojik şahsiyetlerdir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda XV. yüzyıl Orta Asya Türkçesinin önde gelen temsilcilerinden Gedâyî'nin Dîvân'ında geçen şahsiyetler incelenmiş; telmih ve teşbih unsuru olarak kullanılan bu şahsiyetlerle ilgili olaylar tespit edilerek şiirin anlam derinliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler Gedâyî, Gedâyî Dîvânı, Çağatay Türkçesi, Şahsiyetler, Klasik Türk Edebiyatı

Abstract: Based on religious, historical, mythological, and folkloric foundations, Turkish literature is the product of a literary generation of thousands of years with its sources, unique form, and content. Understanding the classical Turkish literature deservedly and appreciating its depth of meaning are possible through the knowledge of its sources. One of these sources which Turkish literature relies on is the religious, historical, mythological, and folkloric personages. In this respect, our study analyses the personages in the Divan of Gedayi, who is a foremost representative of 15th century Central Asia Turkish language, and the depth of meaning in the poem is uncovered through determining the events related to these personages which are used as elements of reference and similitude.

Keywords: Gedâyî, the Divan of Gedayi, Chagatai Turkish, Personages, Classical Turkish literature

Giriş

Dinî, tarihî, mitolojik ve folklorik temellere dayanan klasik Türk edebiyatı, malzemesi ve kaynakları itibarıyla büyük bir zenginliğe sahiptir. Medeniyet tarihinin en köklü milletlerinden olan Türk, Arap ve Fars toplumlarının binlerce yıllık bilgi ve kültür birikiminin kavramlar ve mazmunlar yoluyla yansması olan bu edebiyat, gerek beslendiği kaynaklar gerekse kendine özgü biçim ve muhtevasıyla yaklaşık altı asırlık bir edebî geleneğin mahsulünü oluşturur. Klasik Türk edebiyatının layıkıyla anlaşılabilmesi ve taşıdığı anlam derinliğine vakıf olunabilmesi, söz konusu mazmun ve mefhumların doğru yorumlanması ve bu edebiyatın yararlandığı kaynakların bilinmesiyle mümkündür.

Klasik Türk edebiyatı çok zengin kaynaklardan beslenmiş bir edebiyattır. Türk literatüründe bu edebiyatın kaynaklarının tamamını ya da bir kısmını doğrudan veya

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, Nevşehir/TÜRKİYE. filiz.ucar@nevsehir.edu.tr. Gönderim Tarihi: 21.01.2016. Kabul Tarihi: 03.05.2016.

dolaylı olarak konu edinen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Klasik Türk edebiyatının yararlandığı kaynaklar hususunda çeşitli tasnifler yapılmıştır¹. Söz konusu tasnifler birtakım farklılıklar içermekle birlikte hemen her tasnifte *dil, din, tasavvuf, tarih, İran mitolojisi, tarihî, efsanevi ve mitolojik şahsiyetler, peygamber kıssaları* gibi unsurlar klasik Türk edebiyatının beslendiği kaynaklar olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın içeriğini de oluşturan dinî, tarihî, efsanevi ve mitolojik şahsiyetler, Klasik Türk edebiyatının yararlandığı temel kaynaklardan biridir. Toplumda derin izler bırakan devlet adamları, din ve tasavvuf büyükleri, şairler, âlimler, filozoflar; zenginliği, cömertliği ve cesaretiyle efsane hâline gelmiş kahramanlar, klasik Türk şiirinde çeşitli vesilelerle karşımıza çıkmışlardır (Levend 1984: 10). Klasik Türk edebiyatının taşıdığı anlam derinliğinin kavranabilmesi için bu edebiyatın şahsiyetler dünyasının irdelenmesi ve bu dünyanın arkasındaki tarihî ve kültürel oluşumun ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle çalışmamızda XV. yüzyıl Orta Asya Türkçesinin önde gelen temsilcilerinden Gedâyî'nin *Dîvân*'ında geçen şahsiyetler, 2015 yılında tarafımızdan yayımlanan *Gedâyî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* adlı yayın esas alınarak incelenmiştir. Amacımız *Dîvân*'da bahsi geçen şahsiyetlerin gerçek veya efsanevi kişiliklerini tanıtmaktan ziyade Gedâyî'nin telmih ve teşbih unsuru olarak kullandığı kişilerle ilgili olayları tespit ederek şiirin anlam derinliğinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktır. Bu maksatla konuyla bağlantılı olarak ele alınan olay veya hikâyelerin sadece ilgili kısımlarına yer verilmiş, ayrıntılı bilgi içinse kaynaklara yönlendirme yapılmıştır. Çalışmamızda *Gedâyî Dîvânı*'nda adı geçen şahsiyetler, *dinî, tarihî, efsanevi ve mitolojik şahsiyetler* olmak üzere dört başlık altında ele alınmıştır.

1. DİNİ ŞAHİSYETLER

Klasik Türk edebiyatının yararlandığı temel kaynaklardan biri de İslam dinidir. Türklerin İslam dinini kabulüyle birlikte İslami bir kimliğe bürünen Türk edebiyatı bünyesinde, peygamberler başta olmak üzere dinî şahsiyetler ve varlıklarla ilgili zengin bir edebiyat vücuduna getirilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde dinî şahsiyetlerin *Gedâyî Dîvânı*'nda hangi yönleriyle ele alındığı, peygamber kıssalarının hangi benzetme ve durumlarda kullanıldığı irdelenerek bu durumun şairimize ve dolayısıyla edebiyatımıza kazandırdığı ifade zenginliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. *Dîvân*'da

¹ bk. Levend, Ağâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi, s. 9-10; İz, Fahir (1999), "Divan Şiiri", *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 116; Pala, İskender (2002), *Divân Edebiyatı*, İstanbul: L&M Yayıncılık, 18; Timurtaş, Faruk Kadri (1993), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 10-11; Mengi, Mine (1994), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi Edebiyat Tarihi Metinler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 17; Genç, İlhan (2005), *Örneklemlerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Giriş)*, İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 193-208.

adı geçen dinî şahsiyetler, *Peygamberler*, *Sahabeler*, *Sufiler* ve *Diğer Dinî Şahsiyetler* olmak üzere dört başlık altında değerlendirilmiştir.

1.1. PEYGAMBERLER

Allah'ın emirlerini insanlara bildirmek üzere Allah tarafından görevlendirilen kişiler olarak tanımlanabilen *peygamber* kelimesi Farsça kökenlidir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de -üçü ihtilafı olmak üzere- yirmi sekiz peygamberin adı geçmekte, isimleri ve kıssaları bildirilmeyen daha birçok peygamberin de bulunduğu belirtilmektedir². İsmen zikredilen peygamberlerin bir kısmının hayat hikâyeleri ve tebliğ faaliyetleri daha çok ders ve ibret verici yönleriyle ayrıntılı bir biçimde verilmekte, bir kısmının kıssaları ise özet olarak nakledilmektedir. *Kur'ân*'da Âdem, İbrâhim, Yûsuf, Mûsa ve İsâ gibi peygamberlerin kıssaları oldukça ayrıntılı olarak verilmektedir. Bunun yanında muhtelif peygamberlerin, çeşitli şahısların ve kavimlerin kıssaları, ayrıca *Kur'ân*'ın geldiği dönemde vuku bulan bazı olaylar da *Kur'ân*'da yer almaktadır (Şahin 2002: 495).

Tarih boyunca *Kur'ân-ı Kerîm*'in doğru anlaşılması ve peygamberlerin örnek hayatlarının öğrenilip bunlardan ders alınması için peygamber kıssaları üzerinde önemle durulmuştur. Başlangıçta sadece *Kur'ân*'da yer alan kıssalar, sonraları *Kur'ân* dışı kaynaklarda genişletilerek özel bir tür olan *Kısâs-ı Enbiyâ* eserleri meydana getirilmiştir (Şahin 2002: 495).

Peygamber kıssaları, klasik Türk şiirinin kaynakları ve kullandığı malzemeler arasında da önemli yer tutmaktadır. Peygamberlerin efsanevi hikâyeleri, ibret verici kıssaları teşbih ve telmih unsurları olarak şiirlere yansımıştır. *Gedâyi Divânî*'nda adı geçen, kıssalarına gönderme yapılan peygamberler aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.1.1. Hz. Nûh

Hz. Nûh, kendisine vahiy indirilen, ümmetini tövbe ve istiğfara davet için gönderilen ilk peygamberdir. İdris Peygamber göğe çekildikten sonra insanların doğru yoldan ayrılıp putlara tapmaya başlaması üzerine Allah tarafından gönderilmiştir. Nûh, başlangıçta puta tapanlarla mücadelesini gizli olarak yürütmüş; önce yakın çevresini, daha sonra bütün halkı tek tek Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na ibadet etmeye davet etmiştir. Ancak Nûh'un kavmi çok asidir. Ona sadece oğullarından Sâ'm, Hâm, Yâfes ile pek az kimse inanmıştır. Nûh'a tabi olanların çoğunluğu yoksul kimselerdir (Dikmen 2003: 116).

² Bk. en-Nisâ 4/164; el-Mümin 40/78.

Nûh, insanları yola getiremeyeceğini anlayınca onların cezalandırılması için Allah'a dua etmiş, Allah da bu asi kavmin tufanda helak olmasını nasip ederek Nûh Peygamber'e "gemi yap" emrini göndermiştir. Vahiy üzerine kırdı ve sudan uzak bir yerde gemiyi yapan Hz. Nûh, kendine iman eden seksen kişiyi ve her cins hayvandan birer çifti alarak gemiye binmiştir. Bu sırada tufan başlamış, altı ay kadar devam etmiştir. Tufanda Nûh'un kavmi helak olmuştur. Sonra Allah'ın emriyle yağmurlar kesilmiş, sular çekilmiş, Nûh'un gemisi de bir rivayete göre Cudi Dağı'nın üzerine oturarak gemidekiler kurtulmuştur (Aydemir 1990: 47, Levend 1984: 109, Pala 1989: 392; Dikmen 2003: 116).

*Gedâyî Dîvân'*ında Nûh Peygamber üç beyitte anılmış; bu beyitlerde Nûh Peygamber'in kıssası ile alakalı unsurlara yer verilmiştir. Şair, aşağıdaki beytinde Nûh tufanına gönderme yaparak aşığı döktüğü gözyaşlarının Nûh tufanından bile fazla olduğunu ifade etmiştir. Sevgiliye olan aşkı ve sevgilinin ilgisizliği sebebiyle sürekli acı çeken âşik, bu durumun daha ne zamana kadar devam edeceğini merak etmektedir:

Nûh tûfânından aştı közlerimni? seyli âh
Tâ né yerge yetküsidür 'âkıbet bu mâcerâ (234)

Nûh Peygamber'in 950 veya 1000 yıl yaşadığına dair rivayetler bulunmaktadır (Pala 1989: 393). *Gedâyî*'nin iki beytinde onun bu özelliğine telmih yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte âşik sevdiğinin hasretiyle sıkıntılı ve zor geçen ömründe sabredip acılara katlanmış; bunun üzerine ödül olarak Nûh Peygamber'in ebedî ömrüne sahip olmuştur:

Sünbülü? tutkunça né cevâ ü cefâ kim çekmedim
Şabr-ı Eyyüb éttim ammâ taptım âhîr 'ömr-i Nûh (442)

Gedâyî, aşağıdaki beyitte de Nûh Peygamber'in uzun ömrüne gönderme yapmıştır. Hayatı aşksız tasavvur edemeyen şair, dünyada aşk olmadan yaşamaktansa ölmeyi tercih etmekte; kendisine verilen ebedî hayatı bile reddetmektedir:

Tuttum ki felek Nûh beğâsın ma?a bérđi
Sénsiz néteyin 'ömr-i 'azîzim bu beğâni (2738)

1.1.2. Hz. İbrâhîm

*Kur'ân-ı Kerîm'*de hayatı ve kıssaları hakkında geniş bilgi bulunan³ Hz. İbrâhîm, MÖ XII. yüzyılda yaşamıştır. Babası mesabesinde olan Âzer'in put yapıp satmakla geçindiği, bir rivayete göre de Nemrut'un veziri olduğu söylenmektedir. Annesinin adı Üşâ, gerçek babasının adı Târûh'tur. Nemrut'un gördüğü bir rüya üzerine ülkede son iki yıl içinde doğan bütün çocukları öldürtmeye başladığı dönemde annesi onu gizlice

³ Bk. Bakara 127, En'am 74-79, Enbiyâ 58-70, Saffât 91-107, İbrâhîm 37, Hûd 73, Zâriyât 30, Nahl 123.

dünyaya getirmiş ve Kûfe civarında bir mağarada büyütülmüştür. Daha küçük yaşlardayken putperest Babil halkına hayret eden İbrâhîm, putların işe yaramaz, anlamsız şeyler olduğunu düşünmektedir. Babasından put satmaktan vazgeçmesini istemiş, vazgeçmeyince de ondan ayrılmıştır. Bir gün bütün insanlar kurban kesmek için şehri terk edince puthaneye girerek balta ile bütün putları kırmış, baltayı da en büyük putun boynuna asmıştır. Halk geri dönüp onu sorguya çekince o da bu işi en büyük putun yaptığını, çünkü baltanın onun boynunda asılı olduğunu, ona sormalarını söylemiştir. İnsanların putun hareket edemeyeceğini, konuşamayacağını söylemesi üzerine de "Konuşamayan ve size hiçbir fayda ve zararı dokunamayan putlara ne diye tapıyorsunuz?" demiştir. Bu olaydan sonra Nemrut onu cezalandırmak ve öldürmek için bir ateş yaktırmıştır. İbrâhîm ateşe atılırken Allah'ın emri ile Cebrail onu havada tutmuş ve ondan isteğini sormuştur. O zaman İbrâhîm, "Ben Allah'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, Allah ne dilerse yapsın." cevabını vermiştir. Bunun üzerine İbrâhîm ateşe atılmış ancak ateş bir gül bahçesine dönüşmüştür. Bu olaydan sonra İbrâhîm'e *Halîlullâh* adı verilmiştir (Pala 1989: 247-248).

Klasik Türk edebiyatında âşık, aşk ateşiyle yanması, aşk uğrunda çeşitli eziyetler çekmesi, sevdiği için canını feda etmekten çekinmemesi yönleriyle Hz. İbrâhîm'e benzetilmiştir (Uzun 2000a: 273). Gedâyî de *Divân*'ındaki iki beyitte Hz. İbrahim kıssalarına gönderme yapmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, *Halîlullâh* adıyla andığı Hz. İbrâhîm'in ateşe atılması ve bu ateşin bir gül bahçesine dönüşmesi olayına gönderme yapmıştır. Şaire göre kim sebat eder, doğru bildiği inançlarından vazgeçmezse sonunda çektiği sıkıntılardan kurtulup acıları tıpkı İbrâhîm Peygamber'de olduğu gibi bir gül bahçesine dönüşecektir:

Kim ki körgüzse Halîlullâh dek id bāt-ı kadem
Ot içinde sünbül ü reyhân dağı gül-zârı bar (654)

İbrâhîm Peygamber'in bir başka özelliği de sofrasında misafir olmadan yemek yememesidir. O, misafir olunca her şeyin bereketlenip bollaştığına inanmıştır. Bu sebeple adı bereket ile birlikte anılmaktadır (Halîl İbrâhîm bereketi veya sofrası) (Pala 1989: 248). Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yanaklarını Halîl İbrâhîm sofrasına benzeterek İbrâhîm Peygamber'in bu özelliğine gönderme yapmış olmalıdır:

Ka'be-i maşşad cemâli'dür kaşı? cân kıblesi
É?leri? h'ân-ı Halîlullâh dağı hâli? 'ades (1152)

Hız. İbrâhîm, Kâbe'yi bina etmekle emredilmiş bir peygamberdir. Aslında Kâbe, Nûh tufanından evvel şimdiki yerinde mevcuttur. Âdem Peygamber'in gelip burada tavaf ettiği söylenmektedir. Ama tufanda göğe çekilmiş (beyt-i ma'mûr) ve yeri boş kalmıştır (Pala 1989: 247-248). Yukarıdaki beyitte geçen *Ka'be* kelimesi, Allah'ın İbrâhîm Peygamber'e Kâbe'yi bina etme emrini göndermesini hatırlatmaktadır.

1.1.3. Hz. Yûsuf

Mısır halkına peygamber olarak gönderilen Yûsuf, Yakûp Peygamber'in oğludur. Hepsi erkek on bir üvey ve Bünyamin adlı bir öz kardeşi vardır. Yûsuf ve Bünyamin annelerini küçük yaşta kaybettikleri için babaları onlara diğer kardeşlerine nazaran daha fazla ilgi ve sevgi göstermektedir. Yûsuf, henüz çocukken rüyasında on bir yıldız, güneşi ve ayı kendisine secde ederken görür. Babası, bu rüyayı Allah'ın Yûsuf'u peygamber seçeceğine ve ona rüya tabirini öğreteceğine yorumlar. Kiskançlık ve haset olmasından korktuğu için de bu rüyasını kardeşlerine anlatmamasını tembih eder. Üvey kardeşleri, babalarının Yûsuf'a daha fazla ilgi göstermesini kıskanarak ona kötülük etmeyi planlarlar. Onu gezinti bahanesiyle götürüp bir kuyuya atarlar. Sonra da babalarına, Yûsuf'u kurt yedi, diyerek onun kanlı gömleğini gösterirler. Yakup onlara inanmaz. Yıllarca oğlunun hasretine ağlamaktan gözleri kör olur.

Yûsuf kuyuda beklerken Mısır'a gitmekte olan bir kervan gelir. Kervanın sucusu su almak için kovasını kuyuya salınca Yûsuf kova ile birlikte kuyudan çıkar. Yûsuf'u uzaktan izleyen kardeşleri onu çok az bir ücret karşılığı kervana köle olarak satarlar. Kervandakilerse Yûsuf'u ağırlığınca altın karşılığında Mısır azizine verirler.

Yıllar geçer, güzelliği dört bir yana yayılan Yûsuf'a Mısır azizinin suretâ hanımı olan Züleyhâ âşık olur. Ancak Yûsuf bu yasak aşka yanaşmamaktadır. Bir gün Züleyhâ onu kendi odasına çağırır. Yûsuf onun niyetini anlayınca kaçmaya başlar. Züleyhâ da arkasından koşar. Kapıdan çıkınca veziri karşılarında bulurlar. Züleyhâ o zaman Yûsuf'un kendisine saldırdığını söyleyerek Yûsuf'u zindana attırır. Yedi yıl zindanda kalan Yûsuf'a Allah rüya yorumlama ilmini başışlar. Bir gün Mısır hükümdarı rüyasında yedi semiz ineğin yedi cılız inek tarafından yenildiğini; yedi yeşil başağın da yedi kuru başak tarafından sarıldığını görür. Bu rüyayı Yûsuf, yedi yıl bereketten sonra yedi yıl kıtlık yaşanacağı şeklinde yorumlar. Bunun üzerine hükümdar onu kendisine maliye danışmanı yapar. Bu arada Yûsuf'un suçsuzluğu da anlaşılmıştır. Kocasını kaybeden Züleyhâ, bir türlü onu unutamamaktadır. Nihayet Yûsuf'un söylediği gibi yedi bolluk yılından sonra kıtlık yılları gelmiştir. Herkes zor günler yaşamakta, ülkede kuraklık hüküm sürmektedir. Bu yıllarda Züleyhâ, bütün varını Yûsuf'tan haber getirenlere dağıtarak fakir düşmüştür. Yûsuf ise bollukta geçen yedi yıl boyunca biriktirilen zahireyi adaletli bir şekilde halka dağıtmaktadır.

Kıtlık Ken'ân (Filistin) diyarında da etkili olmaktadır. Yûsuf'un kardeşleri yiyecek almak üzere Mısır'a gelirler. Yûsuf onları görür görmez tanırsa da belli etmez. Onlara iyi davranıp yiyecek verir ve ikinci seferde babalarını ve diğer kardeşlerini de getirmelerini söyler. Onlar da Yakûp'tan Bünyamin'i zorla alıp getirirler. Yakûp ise hâlâ Yûsuf'un hasreti ile yanmakta ve Bünyamin'i de kaybetmekten korkmaktadır. Bünyamin gelince Yûsuf bir hile ile onu yanında alıkoyar. Kardeşlerine de kendi gömleğini vererek bu gömleği babalarına sunmalarını söyler. Yûsuf'un kokusunu duyan Yakûp gömleği gözlerine sürünce gözleri açılır. Hanımı ve çocuklarıyla birlikte Mısır'a gider.

Yûsuf'un huzuruna çıkan kardeşleri yere eğilip onu selamlarlar. Yûsuf da kendi kimliğini açıklar. Böylece çocukken gördüğü rüya gerçekleşmiş olur.

Yûsuf bir gün şehri gezmeye çıkınca yaşlanmış olan Züleyhâ onu görür. Züleyhâ'yı tanımayan Yûsuf kendisinin bir dileğini yerine getireceğine söz verir. Bunun üzerine Züleyhâ, eski güzelliğine kavuşması için Yûsuf'tan dua etmesini ister. Yûsuf dua eder ve Züleyhâ eski güzelliğine kavuşur. Yûsuf'un dinini kabul ederek evlenirler ve uzun yıllar mutlu yaşarlar (Pala 1989: 527-528, Tabbara 1998: 181-212, Dikmen 2003: 250-297, Ahmet Cevdet Paşa 1986: 22-27).

Yûsuf kıssası⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssası olup *Ahsenü'l-Kasas* "kıssaların en güzeli" olarak nitelendirilmiştir. Bu hikâyeyi, İslam edebiyatında mesnevi biçimiyle ilk defa Firdevsî yazmış; daha sonra İran edebiyatı sahasında birçok hamse sahibi şair, *Yûsuf u Züleyhâ* kıssasını işlemiştir. Türk edebiyatında da pek çok şair elinde işlenmiş olan *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevilerinin ilk örnekleri XIII. yüzyılda görülmeye başlamış; XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar şairi belli olan kırk üç mesnevi tespit edilmiştir. Bir kısmı elde mevcut olmayan, varlığı sadece tezkirelerden ve mecmualardan öğrenilen bu mesnevilerin yanı sıra şairi belli olmayan veya başı sonu eksik olan nüshalar da kütüphanelerde kayıtlıdır (Türkdoğan 2008: 39, 2010: 69).

Hız. Yûsuf, klasik Türk şiirinde de adı en çok anılan peygamberlerden biridir. Ay ile güneşin ona secde etmesi, kuyuya atılması, terazi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana atılması, rüya tabir etmesi, Yakûp'tan ayrılışı, köle iken Mısır'a sultan olması gibi özellikleriyle birçok beytin konusunu oluşturmuştur. Sevgili, çok zaman güzelliği dolayısıyla ona benzetilmiş; hatta *Yûsuf-ı sâni* "ikinci Yusuf" olarak nitelendirilmiştir (Pala 1989: 526).

Aşağıdaki beyitte Gedâyî, *Yûsuf-ı sâni* olarak nitelendirdiği sevgiliyi güzellikler ülkesinin sultanı olarak görmektedir:

Saltanat kıl Mısr-ı hüsn ü nâz içinde kim bu kün
Yûsuf-ı δ ânî-sén vü 'âlem hâridârî? bégim (1992)

Yusuf Peygamber'in güzelliğine ve köle iken Mısır'a sultan oluşuna gönderme yapılan aşağıdaki beyitte sevgili, güzellikler ülkesinin sultanı olan Yusuf'tan bile daha güzel olarak telakki edilmiştir:

Kamer devrinde Mısr-ı hüsn içinde
'Azîm Yûsuf-ı Ken'ândın artuk (1324)

Aşağıdaki beyitte ise şair, Yûsuf Peygamber'in kardeşleri tarafından kuyuya atılması olayına işaret etmiştir:

Bilmedi hüsnü? rumûzın yoksa hâliğa dégin

⁴ Yûsuf 1-104.

Kalgay érdi çâh içinde Yûsuf-ı Ken'ân hacil (1582)

1.1.4. Hz. Eyyûb

İsrailoğullarından olup İshak Peygamber'in torunudur. Şam civarındaki insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Sabır timsali olarak bilinen Hz. Eyyûb'un yedi oğlu ve üç kızı bulunmaktadır. Oldukça zengin olup çok fazla mal ve mülke sahiptir. Dünya saadetine sahip olduğu için Allah tarafından imtihan edilen Eyyûb Peygamber'in malı mülkü elinden gitmiş, evlatları birer birer ölmüş, hastalanmış, vücudunda yaralar açılmış ama o, başına gelen bütün felaketlere karşı hep sabretmiş, ibadetini yapmaya devam etmiştir. Ancak kalbi ve diliyle de ibadetini yerine getiremez hâle gelince Allah'a yalvarmaya başlamıştır. Bunun üzerine Allah ona vahiy göndererek ayağını yere vurmasını, vurduğu yerden şifalı bir su çıkacağını söylemiştir. Eyyûb, ayağını yere vurduğunda çıkan su ile yıkanıp bu sudan içince şifa bulmuş ve eski sağlığına kavuşmuştur. Allah, sabır imtihanını başarıyla tamamlayan Eyyûb'a sağlığını, zenginliğini tekrar vermiş, onun yeniden çocuk sahibi olmasını sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Eyyûb Peygamber'den altı yerde bahsedilmekte⁵ ve hakkında "Ne güzel, ne iyi kuldur." buyrulmaktadır. Allah, Eyyûb Peygamber'i insanlara sabır örneği olsun diye yaşatmıştır. "Eyyûb sabrı" dillerde mesel olmuştur. Türk edebiyatında da sabır ve sabırlılık dolayısıyla çokça anılmaktadır (Dikmen 2003: 239-243, Pala 1989: 158-159).

Gedâyî, Eyyûb Peygamber'i sabır timsali olması yönüyle bir beytinde anmıştır. Bu beyitte âşğın sevgilinin çektiği eziyetlere karşı "Eyyûb sabrı" gösterdiği ifade edilmektedir. Sevgilinin yaptığı zulümlerle âdeta sabır imtihanına tabi tutulan âşık, tıpkı Eyyûb Peygamber gibi bu sınavı kazanmış, çektiği acılar ve gösterdiği sabrın sonunda Nûh Peygamber'in ebedî ömrüne kavuşmuştur:

Sünbülü? tutkunça né cevra ü cefâ kim çekmedim
Sabr-ı Eyyûb éttim ammâ taptım âhir 'ömr-i Nûh (442)

1.1.5. Hz. Mûsâ

Kelîm, *Kelîmullâh* sıfatlarıyla da anılan Hz. Mûsâ, İsrailoğullarına gönderilmiş büyük peygamberlerdendir. Kendisine dört ilahi kitaptan biri olan Tevrat gönderilmiştir (Zavotçu 2006: 348). Hz. Mûsâ'nın şeriatı Hz. İsa'nın peygamberliğine kadar devam etmiş; Hz. İsa'ya kadar gönderilen Dâvûd dışındaki bütün peygamberler onun dinini yayma ve tatbikle görevlendirilmişlerdir. *Kur'ân-ı Kerîm*'in 34 suresinde 136 yerde adı geçmektedir. *Kur'ân*'da adı en çok geçen peygamberlerden ikinci sırayı alan Hz. İbrahim'in ismi, bu sayının ancak yarısına yaklaşır. Bir başka ifadeyle, *Kur'an-ı Kerim*'de

⁵ Sâd 41-44

Hz. Mûsâ ve kavmine ayrılan yer birkaç cüz tutmaktadır (Aydemir 1990: 113, Pala 1989: 364).

Yûsuf Peygamber zamanında Firavunlar tarafından yönetilen Mısır'a yerleşen İsrailoğullarının çoğalmas ve kuvvetlenmesi Firavunları rahatsız etmiştir. Onların eski topraklarına dönmelerine müsaade etmedikleri gibi onlara zulüm ve işkence yapmaya başlamışlardır.

Firavun'un gördüğü bir rüya, İsrailoğullarından doğacak bir çocuğun kendisine zarar vereceği şeklinde yorumlanmış; bunun üzerine Firavun, İsrailoğullarının doğan bütün erkek çocuklarını öldürtmeye başlamıştır. Bu dönemde Mûsâ'yı annesi gizlice dünyaya getirmiş; Allah'ın yardımı ve O'ndan gelen ilhamla oğlunu bir sandık içine koyarak Nil Nehri'ne bırakmıştır. Nehrin akıntısında sürüklenerek sarayın yakınlıklarına gelen Mûsâ'yı kanala su almak için gelen cariyeler bulmuş ve Firavun'un hanımına götürmüşlerdir. Çocuğu görür görmez çok seven Âsiye, onun öldürülmemesi ve sarayda yanlarında kalması için kocasını ikna etmiştir. Firavun'un sarayında yaşamaya başlayan Mûsâ'ya bir sütanne aranır. Kardeşine ne olduğunu öğrenmek için onu takip eden kız kardeşi annesini saraya sütanne olması için götürür. Hiçbir kadının sütünü almayan Mûsâ, annesinin sütünü alır ve birbirlerine tekrar kavuşurlar (Onay 1992: 300, Dikmen 2003: 312-316, Pala 1989: 364).

Mûsâ Peygamber'in birçok mucize ve kıssaları edebiyatımıza girmiştir. Bunlardan biri de *tecelli* hadisesidir. Bu hadiseye göre Hz. Mûsâ ailesi ve iki çocuğuyla Mısır'a dönerken Tûr-ı Sinâ yakınlarında şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaşır. Yolunu şaşırır. O sırada bir ağacın tepesinde ateş gözüne ilişir. Bu ağaçtan "Yâ Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!" şeklinde bir nida gelir. Mûsâ secdeye vardığında ikinci bir nida duyulur: "Yâ Mûsâ, ben senin Rabbinim. Nalınlarını çıkar. Sen Tuvâ denilen kutsanmış vadidesin"⁶. O zaman Mûsâ, "Yâ Rabbi! Bana Zât'ını göster, sana bakayım." der. Allah da "Sen beni göremezsin. Fakat dağa bak. Eğer benim tecellime tahammül edip durursa beni görürsün." diye karşılık verir. Allah dağa tecelli eder. Dağ parçalanır. Mûsâ bayılıp düşer. Bu görüşmeden sonra Hz. Musa'ya *Kelîmullâh* denilir (Pala 1989: 364-365). Gedâyî de şiirlerinde Hz. Mûsâ'yı *Kelîm* ve *Kelîmullâh* sıfatlarıyla anmıştır.

Diğer bir kıssa da Mûsâ Peygamber'in asasının yılana dönüşmesi olayıdır. Mısır'da halk arasında sihirbazlık oldukça yaygın ve revaçtadır. Mûsâ Peygamber de Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlanmaktadır. Firavun, bütün sihirbazlarını çağırıp onu küçük düşürmek ister. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bırakırlar ve her bir ip yılana hareket başlar. Hz. Mûsâ da asasını bırakır. Asa büyük bir yılana dönüşerek diğer yılana yutar. Böylece sihirbazlar Mûsâ Peygamber'e iman ederler (Pala 1989: 365).

⁶ Tâhâ 12

*Gedâyi Divânî'*ndaki birçok beyitte sevgili Hz. Mûsâ'ya, sevgilinin kıvrık saçları Mûsâ'nın yılanı dönüşen esasına benzetilerek Hz. Mûsâ'nın başına gelen bu mucizevi olaya telmih yapılmıştır:

Saçı? δ u'bânı kırdı cân çerigin
 'Aceb yok kim Kelîm'ullâh sên-sên (2076)

Mu'cizât-ı hüsn ile her dem Kelîm'ullâh dék
 Cân çeriginı kırar ol zülf-i δ u'bân şüh şüh (464)

Ejdehâydür saçı? kim cân çeriginı kırar
 Uşbu mu'cizdin yakîn bildim ki séndür-sên kelîm (1942)

Aşağıdaki beyitlerde Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması hadisesine gönderme yapılmıştır. İlk beyitte sevgiliyi Hz. Mûsâ'ya, saçlarını da Mûsâ'nın esasına benzeten şair bu durumun ortaya çıktığı yeri Tûr Dağı olarak düşünmüştür. İkinci beyitte âşık sevgilisine "Ey güneş yüzlü gökyüzü (sevgili), bu dünya yaratıldığından beri güzellik Tûr'u senin gibi bir konuşan görmedi." diyerek yine Tur Dağı'ndaki tecelli hadisesine işaret etmiş olmalıdır:

Tûr-ı 'ışkı?da ma?a keşf oldı bu esrâr kim
 Sên Kelîm'ullâh-sên ol zülf-i pür-ham ejdehâ (74)

Ey kuyaş yüzlüg sipihr âgâz-ı devrân kılğalı
 Körmedi sên dék kelîmi fi'l-hakîkat Tûr-ı hüsn (2322)

1.1.6. Hz. Süleymân

Dâvûd Peygamber'in oğludur. Hem padişah hem peygamberdir. On iki yaşındayken babasının yerine tahta geçmiştir (Pala 1989: 447). Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin kapısını Ferîdûn'un tacından, Süleymân Peygamber'in tahtından bile üstün gördüğünü ifade ederek Hz. Süleyman'ın tahtına gönderme yapmıştır:

Êşiki? toprakıda yer tapkalı béri Gedâ
 Tâc-ı Afrîdûn bile taht-ı Süleymân istemes (1144)

*Kur'ân-ı Kerîm'*de Hz. Süleymân ile ilgili 53 ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerde, ona verilen ilim ve hikmetlerden ve onunla ilgili kıssalardan bahsedilmiştir. Küçük yaşlardan itibaren Dâvûd Peygamber'in yanında davalara bakan Süleymân, bazı davalara babasından bile daha güzel çözümler getirmektedir. İdarecilikte de çok maharetlidir. Tahta geçtiği zaman Allah'ın arzu ettiği her şeyi kendisine vereceğini buyurması üzerine Süleymân dünyada misli görülmemiş bir saltanat için dua eder. Rüzgâr, cinler ve şeytanlar Süleymân'ın emrine verilir. Rüzgâr, onu gitmek istediği yere kısa sürede gö-

türmekle; cinler ve şeytanlar bina, heykel, havuz, saray gibi inşaat işleri ve yemek kap-ları yapmakla görevlendirilmiştir. Memleketinde erimiş bakır pınarı akar ve bakır iş-leme sanatını öğrenir. Allah, ona kuşların dilini öğretir. Cinler, insanlar ve kuşlar onun ordusunun askerleridir (Dikmen 2003: 409-411, Pala 1989: 448-449). Süleymân'a veri-len nimetlerden biri de sahip olduğu soylu atlardır. Atları çok sever ve zaman zaman onlarla özel olarak ilgilenir (Tabbara 1998: 349-350).

Süleymân Peygamber, yüzüğünü hiç çıkarmaz, zorunlu hâllerde de Âsaf adlı ve-zirine veya hanımına emanet edermiş. Yüzüğünü hanımına emanet ettiği bir gün, bir cin onun kılığına girerek hanımından yüzüğü almış ve onun yerine geçerek icraata başlamıştır. Bunun üzerine Süleymân'ı sahtekârlıkla suçlayarak saraydan çıkarmışlar. Dev ise Süleymân'ın eline geçmesin diye yüzüğü denize atmıştır. Bir sahil kasabasında çalışmaya başlayan Süleymân'a günün birinde bir balıkçı, tuttuğu balıklarını taşıma-sına karşılık para yerine irice bir balık vermiştir. Balığı yemek için karnını açan Sü-leymân, orada kendi yüzüğünü görmüştür. Meğer denize düşen yüzüğü Allah'ın iz-niyle bir balık yutup sahibine geri getirmiştir. Halk arasında söylenen "Mühür kim-deyse Süleymân odur." sözü bu olaydan gelmektedir (Pala 1989: 448). Aşağıdaki be-yitte şair, "Dudağının mührü Gedâ'nın eline düştü ki bu mucizevi olayla Gedâ'ya Sü-leymân denilse yeridir." diyerek sözü edilen olaya gönderme yapmıştır:

Çün tüşti Gedâni? éline hâtem-i la'li?
Bu mu'ciz ile anı Süleymân dése bolur (1094)

Aşağıdaki beyitte de yine Süleymân Peygamber'in yüzüğüne ve insan dışındaki varlıklarla konuşabilme yeteneğine işaret edilmiştir. Şair, sevgilinin konuşmasıyla bü-tün âlemi etkisi altına aldığını ifade ederek bu özelliğiyle onu Hz. Süleymân'a benzet-miştir:

Tekellüm birle 'âlemni musahhar kıldı sıgar ağızı?
Bu hâtem remzidin a?lap yakîn bildim Süleymân-sén (2028)

1.1.7. Hz. Îsâ

İsrailoğullarının son peygamberidir. Kendisine İncil indirilmiştir. Îsâ Peygamber, bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğmuştur. Bu olay *Kur'ân-ı Kerîm*'de ayrıntılarıyla anlatılmaktadır⁷. Ayrıca Îsâ Peygamber hakkında *Kur'ân-ı Kerîm*'de 22 yerde geniş bilgi yer almaktadır.

Îsâ, Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhtur. Bu sebeple neye dokunsa ona can ver-mekte, ölüleri diriltmektedir. Ayrıca körlerin gözünü açmak, çamurdan kuşlar yapıp onlara can vererek uçurmak, bebekken konuşmak, su üstünde yürümek gibi mucizeler

⁷ Meryem 16 vd.

göstermiştir. 30 yaşında kendisine peygamberlik verilmiştir. Üç yıl boyunca halkı Allah yoluna çağırılmış, ancak on iki kişiyi kendisine inandırabilmiştir. Bu on iki kişiye de *havârî* denilmiştir. Yahudiler onu öldürmeye kalkışınca havârilere biri onlara yardım etmiştir. Bir eve gizlenmiş olan İsa Peygamber'i bulup bir tepeye çıkararak çarınca geremek istemişlerdir. Ancak İsrailoğullarının gözüne onu şikâyet eden kişi İsa suretinde görününce bu kişiyi çarınca geremek öldürmüşlerdir. Hz. İsa melekler tarafından göğün dördüncü katına kaldırılmış ve kendisine kıyamete kadar ömür verilmiştir. Kıyametin kopmasından önce kıyamet alameti olarak tekrar dünyaya geleceği söylenmektedir. İsa Peygamber'in doğumu miladi takvimin başlangıcı olmuştur (Pala 1989: 258).

Edebî metinlerde *İsâ*, *İsâ Mesîh*, *Mesîh*, *Mesîh-i Meryem*, *Mesîh İbn Meryem*, *İbn Meryem*, *İsâ-yı Meryem*, *İsâ İbn Meryem*, *yetim-i duhter-i İmrân*, *rûhullah*, *rûh-ı mücerred*, *kelimetullah* gibi adlarla anılan İsa hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi başta peygamber tarihleri olmak üzere birçok eserde de ele alınmıştır. Hayat hikâyesi, ana rahmine düşme şekli, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (*mesh*) ve nefesiyle körleri gördürüp hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi gibi yönleriyle Türk edebiyatına konu olmuştur (Pala 1989: 258-259, Uzun 200b: 473).

Hiz. İsa, Gedâyî'nin şiirlerinde en çok sözü edilen peygamberlerden biridir. Şair, *Dîvân*'da Hiz. İsa'nın *Mesîh* sıfatını kullanmış, onun nefesi ile hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi özelliklerine gönderme yapmıştır. Sevgilinin nefesini, dudaklarını, sözlerinin güzelliğini Hiz. İsa'nın vasıflarını kullanarak ifade etmiştir.

Şair, aşağıdaki beyitte "İsa Peygamber gibi nefesiyle şifa veren sevgili için başkalarına can bağışlamak, hayat vermek gibi gerçekleşmesi çok zor olan olaylar bile kolaydır." diyerek sevgiliyi İsa Peygamber'in vasfıyla yüceltmıştır:

Gerçi müşkil hâlefîdür elge cân bağışlamak
Ol Mesîh-enfâslık bégimge hoş âsân érür (594)

Aşağıda şair Hiz. İsa'nın ölüleri diriltmesi, Hızır'ın ölümsüzlük suyunu bularak içmesi olaylarına telmihen sevgilinin dudaklarını şifa veren bir şekere benzetmiş; ona ölüleri diriltme, hastalara şifa verme, ölümsüzlüğe ulaşma özellikleri yüklemiştir:

Ol nebât érni? şeker yâ kand yâ cándur bégim
Yâ Mesîhâ yâ Hızır yâ âb-ı hayvândur bégim (1976)

Şair aşağıdaki beyitte sevgilinin ağzından çıkan sözlerin, İsa Peygamber'in icazlı sözlerini bile hükümsüz bırakacak derecede güzel olduğunu ifade ederek Hiz. İsa'nın ana karnında ve beşikte iken konuşmaya başlamasına telmih yapmıştır:

Luṭf-ı güftârî? Mesîḥ i'câzını mensûḥ éter
Bu né elfâz u 'ibârettür zihî şun'-ı Ḥudâ (72)

Bu beyitte de Gedâyî, sevgilinin şeker dudaklarını hayat kaynağı olan madenlere benzetmek suretiyle ona Hz. İsâ'nın şifa dağıtan özelliğini yüklemiştir ve sevgiliden kendisini diriltmesini, derdine derman olmasını istemektedir:

Luṭf étip-mén ḥaste-dilni tirgüz ey 'İsâ- nefes
Ma'den-i cāndur çü la'-i şekker-efşânî? séni? (1430)

Hız. İsâ, Allah'ın "Kün" emriyle bir mucize olarak babasız yaratıldığı için kendisine bir şeref olarak *Kelimetullâh* denilmiştir. *Kur'ân'* da da üç yerde Hız. İsâ'nın "Allah'tan bir kelime" olduğu ifade edilmiştir⁸ Aşağıdaki beyitte İsâ Peygamber'in bu özelliğine gönderme yapılmış olmalıdır:

Mu'ciz-i 'İsâ kelâmı'nı? beyânıdur dédi
Ey Müselmânlar méni ol luṭf-ı güftâr öltürür (778)

Aşağıdaki beyitte İsâ Peygamber'in bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğması olayına telmih yapılmıştır:

Dil-berâ ağızı? ya'nî naqş-ı ḥâtem kör nedür
Lebleri?de mu'ciz-i 'İsâ-yı Meryem kör nedür (950)

Şair, Hız. İsâ'nın dördüncü kat gökte bulunmasına ve kıyametin kopmasından önce kıyamet alameti olarak tekrar dünyaya geleceğine inanılmasına işaret etmiştir:

Ger budur ḥüsn-i tekellüm dem-be-demdür kim Mesîḥ
Köktin énip kélgüsi cân bérgeli taḫrîrine (2364)

1.1.8. Hız. Muhammed

İslam peygamberi Hız. Muhammed Mustafâ, miladi 571 senesinde, Rumî aylardan nisan ayı içerisinde, Kameri Rebiülevvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha doğru dünyaya gelmiş; o gece gün doğmadan âlem nur ile dolmuştur. İlk peygamber ve ilk insan Hız. Âdem'den itibaren evlattan evlada geçen "son peygamberlik nuru" O'nda sahibini bulmuştur. Hız. Muhammed'e kırk yaşlarında peygamberlik (nübüvvet), kırk üç yaşlarında elçilik (risâlet) gelmiştir. Allah'ın kendisine verdiği peygamberlik vazifesini hakkıyla yerine getirdikten sonra hicretin on birinci yılı, Rebiülevvel ayının on birinde (8 Haziran 632 Pazartesi) ruhunu teslim etmiştir (Pala 1989: 359-361, Fayda 2005: 422).

⁸ Âl-i İmrân 3/39, 45; Nisâ 4/171.

Divan şiirinde ve Türk-İslam topluluğunda *Ahmed*, *Ahmed-i Muhtâr*, *Bahr-i Kerem*, *Fahrü'l-Kirâm*, *Fahr-i Cihân*, *Habîbullâh*, *İki Cihân Serveri*, *İmâmü'l-Enbiyâ*, *Mahbûb-ı Hudâ*, *Mahmûd*, *Ümmî*, *Hazret*, *Mustafâ*, *Resûlallâh* gibi birçok ad ve sıfatlarla anılan Hz. Muhammed için hemen her şair naatlar yazmış; hayatı, savaşları ve mücadeleleri birçok edebî esere konu olmuştur (Pala 1989: 361).

Gedâyî de aşağıdaki gazelini Hz. Muhammed'in vasıflarını övmek maksadıyla kaleme almıştır:

Ey muṭahhar zāt-ı pâki? maḳşad-ı kevn ü mekân
 Hâk-i na'leyni? taḫlîlî yer ü kök ü ins ü cân

İkki 'âlem farkına yaydı kanat [ol] himmeti?
 Aḫsenu'llâhü'l-'alâ ey ṭâyir-i 'arş-âşiyân

Körmedi hiç kim binâ-yı tokkuz eyvân bolğalı
 Şer' taḫtında sêni? tég bir şeh-i şâhib-kırân

Ger sebeb sên bolmas érdi?, bolmas érdi şeksizin
 'Arş u ferş ü 'âlem ü âdemdin âd âr u nişân

Fehm kılmâklıkça sırr-ı nükte-i tevḫîdni
 Kélmedi ketm-i 'ademdin bir sêni? tég nüktedân

Yâ Resûlallâh siz ol maḫbûb-siz kim boldu?ız
 Lî ma'allâh ḫücreinde maḫrem-i râz-ı nihân

Mén né ḫaddim birle étey şerḫ-i evşâfi?nı kim
 Öz kelâmı içre ḫaḫ zıkr étti bî-kâm u zeban

Hem meger luṭf-ı 'amîmü? ḫoldap éltkey raḫm étip
 'Âşî ümmetlerni düzaḫdın sūy-i şadr-ı cinân

Asru envâ'-ı dâlâlet içre ḫalıptur Gedâ
 El-amân zulumetin ey şem'-i hidâyet el-amân

Gedâyî, bir beytinde Peygamberimizi *Mustafâ* adıyla anmıştır. Bu beyit, *Divân'*daki tek kaside olan ve Şahrûh'un torunu Halîl Sultân adına yazılan kasidenin son beytidir. Burada şair, Hz. Muhammed ve ailesinin yüzü suyu hürmetine Halîl Sultân'ın dileğinin gerçekleşmesi için Allah'a dua etmektedir:

Ki bu şehzâdeni? kö?lideki maṭlûbını bêrgin
 Be-ḫaḫ-ı Muştafâ vü âl ü evlâdi yâ Allâh (2602)

Aşağıdaki beyitte *makâm-ı kurb-ı ev ednâ* ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade, “Bu makam sadece Hz. Muhammed’e mahsustur. Kim olursa olsun, bir kul bu makama ancak Hz. Muhammed’in izniyle, teberrüken dâhil olur.” anlamına gelmektedir. Şair sevgiliyle sohbet ettiği en sıradan yeri bile Hz. Muhammed’in makamına benzetmiştir:

Hayâli birle ol sâ'at ki cân halvet tutar şöhet
Makâm-ı kurb-ı ev ednâ érür bir kem-terîn pâyê (2480)

1.2. SAHABELER: *Bilâl*

Türkçe Sözlük'te “Hz. Muhammed’i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar” olarak tanımlanan sahabelerin Hz. Muhammed’e gösterdikleri bağlılık ve teslimiyet, ona verdikleri destek, hem hayatında hem vefatından sonra İslam’ın yayılması ve doğru anlaşılması için yaptıkları olağanüstü çalışmalar sebebiyle İslam dininde önemli bir yere sahiptirler. Aslında sahabeler birey olarak diğer insanlardan farklı bir üstünlüğe sahip olmadıkları gibi masum ve günahsız da değillerdir. Ancak onların büyük bir kısmı, nâzil olan ayetlerin direktifi ve Hz. Peygamber’in eğitimi sayesinde daha önce yaşadıkları şirk hayatından kurtularak yepyeni bir hayata kavuşmuş, bizzat Hz. Muhammed’den öğrendikleri İslam’ı güzel bir şekilde yaşamak suretiyle kendilerinden sonra gelen ümmete birer örnek olmuşlardır. Ashâbın İslam’ı yayma ve Hz. Muhammed’i koruma uğrunda yaptığı fedakârlıklar kendilerinden sonra gelen nesilleri imrendirecek ve hayrette bırakacak niteliktedir. İslamiyet onların bu davranışları sayesinde kök salıp yayılmış ve sonraki nesillere ulaşmıştır. Sahabelerin Hz. Peygamber’i kendilerinden sonra gelen nesillere tanıtma önemli rol üstlendikleri bilinmektedir (Efendioğlu 2008: 491).

Gedâyî Divânî'nda İslamiyet için önemli olan bu şahsiyetlerden Bilâl adlı sahabenin adı geçtiği görülmüştür. Bilâl, hicretten kırk yıl kadar önce (581 civarında) Habeş asıllı bir köle olarak Arabistan’ın batı tarafındaki Serat’ta veya Mekke’de Cumah kabilesi içinde dünyaya gelmiştir. Habeşli olduğu için *Bilâl-i Habeşî* olarak adlandırılmaktadır. İslamiyet’i Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla kabul eden Bilâl, müşriklerin işkencelerine uzun müddet göğüs germiştir. Hz. Peygamber onun bu şekilde işkence görmesine son derece üzülmemektedir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Müslüman olmayan güçlü siyahi bir köle karşılığında Bilâl’i Ümeyye b. Halef’in elinden kurtarıp azat etmiştir. Bazı rivayetlerde onu para ile satın alıp azat ettiği de zikredilmektedir. Bilâl, 641 yılında Şam’da vefat etmiştir. Öldüğünde altmış yaşındadır. Sesi çok güzel olduğu için Peygamberimizin ezanı ona okuttuğu söylenmektedir. Klasik Türk şiirine sesinin çok güzel olması ve siyah oluşu ile konu edilen (Pala 1989: 86, Fayda 1992: 152). Bilâl, *Gedâyî Divânî*'nda sevgilinin dudağının üzerindeki siyah beni ifade etmek üzere kullanılmıştır: “Kırmızı dudağın üzerinde bulunan ince ayva tüyleri arasındaki o nokta, Hz. İsa ve Hızır’ın yakın arkadaşı Bilâl’dir.”:

Ol nokta kim haṭ içre tüşüptür 'aķık üze
Hızır u Mesîh hem-demi gūyā Bilāl érür (802)

1.3. SUFİLER: İbrâhîm Edhem

*Gedâyi Dîvânı'*nda adı geçen İbrâhîm Edhem, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Anne ve babasının hac için Mekke'de bulunduğu sırada orada doğduğunu söyleyenler de vardır. Hakkında kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Genç yaşta züht yoluna girmeye karar verinceye kadar Horasan'da yaşadığı anlaşılmaktadır. Memleketinden ayrılmadan önce birçok hizmetçisi bulunan zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olduğuna dair kayıtlar, Belh hükümdarı veya hükümdarın oğlu ya da torunu olduğu şeklindeki rivayetlerden daha doğru görünmektedir. Sahip olduğu bütün dünya nimetlerinden vazgeçip züht yolunu seçmesi sebebiyle destanlaştırılan hayatına dair bilgiler arasında önemli farklılıklar görüldüğü gibi tarihî kimliğiyle menkıbelerde anlatılan şahsiyeti arasında da ciddi uyumsuzluklar gözlenmektedir. Kaynaklarda İbrâhîm b. Edhem'in züht yoluna girmesine sebep olan menkıbevi bazı olaylardan söz edilmekte olup bunların en meşhuru, hizmetçisi İbrâhîm b. Beşsar'ın bizzat kendisinden dinleyip naklettiği hadisedir. Buna göre İbrâhîm b. Edhem, gençlik çağında avlanırken iki defa, "Sen bunun için mi yaratıldın, bunu yapmakla mı emrolundun?" şeklinde gaipten bir ses duymuş, aynı sesi üçüncü defa atının sırtındaki eyerin kaşından da işitmesi üzerine bütün malını mülkünü terk edip züht yoluna girmeye karar vermiştir (Öngören 2000: 293).

İbrâhîm Edhem'in tahtından vazgeçmesine sebep olan diğer bir olay ise şöyledir: Rivayete göre bir gün avda bir ceylanın peşinden koşarken eli ayağı bağlı bir adamın bir karga tarafından beslendiğini görür. Bağlı adamın kervan halkını soyup öldüren hırsızlar tarafından bu hâle getirildiğini, karganın da Allah tarafından onun rızkını temin etmek için görevlendirildiğini öğrenince tacı tahtı bırakıp dervişliğe soyunur. Divan şiirinde genellikle bu hikâyeye telmih yapılır (Levend 1984: 145).

Bundan sonra bir derviş gibi ibadet ve riyazetle vakit geçiren, kendi el emeği ve alın teriyle geçinen İbrâhîm Edhem memleketini terk edip Mekke'ye gider. Çölde tanımadığı biriyle arkadaşlık kurar, ondan *ism-i a'zam* duasını öğrenir ve bu duayı okuyarak Hızır'la buluşur. Bu arada çocuk yaşta Belh'te bıraktığı, kendisinin ardından oraya hükümdar olan oğlu babasının Mekke'de olduğu haberini alınca buraya gelir ve onu alıp memleketine götürerek tekrar tahta çıkarmak niyetinde olduğunu söyler. Fakat Allah sevgisi içinde bütün varlığını yok eden İbrâhîm Edhem, Allah'a dua ederek ya kendi canını ya da oğlunun canını almasını ister ve o anda oğlu ölür (Albayrak 2000a: 295).

İbrâhîm Edhem'in çeşitli kerametler gösterdiğine inanılması hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş, bu efsaneler tasavvufi kitaplarda dile getirilerek bir dinî heyecan kay-

nağı oluşturmuştur. İbrâhîm Edhem'in bilhassa Allah sevgisinin mal ve evlat sevgisinden üstün olduğunu göstermesi, Hızır'la arkadaşlık yaptığına inanılması, yaşadığı dönemde başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok kişiyle yakın dostluk kurması, kendi el emeği ve alın teriyle geçimini sağlaması, menkıbesinin halk arasında yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur (Albayrak 2000a: 295).

*Gedâyi Divânî'*nda İbrâhîm Edhem'e bir beyitte rastlanır. Onun avda bir ceylanın peşinden koşarken yaşadıklarına gönderme yapan Gedâyî, her beşerin insan, her kuşun da anka⁹ kuşu gibi davranmayacağını ifade ederek her adı İbrâhîm olanın da İbrâhîm Edhem'in özelliklerine sahip olamayacağını dile getirmiştir:

Her kuşî 'ankâ déğüldür her beşer insân émes
Kimse kim atı Birâhîm olsa Edhem mi bolur (930)

1.4. DİĞER DİNİ ŞAHSİYETLER

1.4.1. Hızır

Arapça kaynaklarda *hadır* (*hadr*, *hıdr*) şeklinde yer alan ve Arapça menşeli olduğu kabul edilen kelime, Türkçe'de *Hızır* ve *Hıdır* biçimlerinde kullanılmaktadır. *Hadır* kelimesi, "yeşil, yeşilliği çok olan yer" manasındaki *ahdar* ile eş anlamlıdır. Bu manadan hareketle *hadır* kelimesinin özel isimden ziyade lakap ve sıfat olarak kabul edildiği söylenebilir. Nitekim bazı kaynaklarda Hızır'a bu ismin kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerip dalgalanması, cennet pınarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi sebebiyle verildiği kaydedilmektedir (Çelebi 1998: 406).

Kur'an-ı Kerim'de adı geçmemekle birlikte müfessirler tarafından Hızır'a ait olduğu kabul edilen Kehf suresindeki kıssa özetle şöyledir: Hz. Mûsâ genç adamına iki denizin birleştiği yere ulaşmaya karar verdiğini söyler. Bunun üzerine beraberce yola çıkarlar. İki denizin birleştiği yere varınca yanlarına aldıkları kurutulmuş balığı bir kenarda unuturlar, balık da canlanarak denize atlar. Bir süre sonra Mûsâ genç adamına azığı getirmesini söyler; fakat genç adam olup biteni hatırlayarak daha önce bunu Mûsâ'ya bildirmeyi unuttuğu için üzüntüsünü dile getirir. Bunun üzerine Mûsâ aradıkları yerin orası olduğunu söyleyerek geri dönerler. Burada kendisine Allah tarafından "rahmet ve ilim" verilmiş olan salih bir kul ile karşılaşır. Mûsâ, sahip olduğu ilimden kendisine de öğretmesi için onunla arkadaş olmak istediğini söyler; *Kur'an*'ın adını bildirmedeği bu kişi, iç yüzüne vakıf olamayacağı olaylar sebebiyle bu beraberliğe sabredemeyeceğini belirtirse de Mûsâ'nın ısrarı üzerine, meydana gelen olaylar hakkında açıklama yapmadıkça kendisine soru sormaması şartıyla teklifi kabul eder. Mûsâ'nın bu şarta uyacağına dair söz vermesi üzerine yolculuğa başlarlar.

⁹ Kaf Dağında yaşadığı rivayet edilen bir kuştur. Bulunduğu yerdeki kuşları avlayıp batıya doğru götürdüğü söylenir. Hayvan kalmayınca sıra çocuklara gelir. Bunun üzerine halk, bu kuşu peygamberlerine şikâyet ederler. Peygamberin duasıyla ankanın hem kendisi hem de soyu yıldırımla öldürülür (Levend 1984: 183)

Bu zat, önce bindikleri gemiyi deler, arkasından bir çocuğu öldürür, daha sonra da uğradıkları bir kasabanın halkı kendilerini misafir etmediği hâlde orada yıkılmak üzere olan bir duvarı düzeltir. Bu üç olayın her birinde Mûsâ arkadaşına davranışının sebebini sorar; arkadaşı da, “Ben sana benimle beraber olmaya sabredemezsin demedim mi?” diye uyarıda bulunur. Mûsâ özür dileyip yolculuğa devam etmelerini ister. Salih kul, birinci ve ikinci olaydan sonra Mûsâ’nın ricasını kabul ederse de üçüncü olayda ayrılma vaktinin geldiğini belirtir. Bu arada söz konusu hadiselerle ilgili olarak davranışlarının sebeplerini de anlatır ve bunları Allah’ın emriyle yaptığını söyler¹⁰. Bu kıssadaki üç kişiden sadece Mûsâ’nın adı zikredilirken diğer iki kişiden biri “genç adam” (feta), diğeri de ilahi rahmet ve ilme mazhar olmuş “Allah’ın kulu” olarak anılır (Çelebi 1998: 406).

Mutasavvıflar genellikle Hızır’ın veli olduğunu kabul etmişler; onu melek veya peygamber olarak tanıtan rivayetleri muteber saymamışlardır. Hızır’ın hayatta bulunduğu söyleyen mutasavvıflar pek çok sufi ve velinin, hatta sıradan kişilerin onu gördüklerine, kendisinden öğüt ve dua aldıklarına, bazı durumlarda Hızır’ın onlara yol gösterdiğine, yardımcı olduğuna, ism-i a’zamı öğrettiğine dair birçok menkıbe rivayet ederler. Bunların en meşhuru İbrâhîm b. Edhem’in sahrada Hızır’ı gördüğünü, onun uyarısıyla züht yoluna girdiğini ve kendisinden ism-i a’zamı öğrendiğini anlatan menkıbedir (Uludağ 1998: 409).

Hızır efsanevi kişiliğiyle folklor, tasavvuf, halk inanç ve telakkilerinde geniş yer tutar. Bu durum en geniş çerçevesiyle klasik kültüre de yansımıştır. Tasavvuf ve tekke edebiyatında Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’den başlayarak hemen bütün mutasavvıf şairler Hızır’ı *mürşid-i kamil* olarak yorumlamışlardır. Ahmed Yesevî, bir hikmetinde Hızır’la görüşüğünü, onun kendisine yardım edip elinden tuttuğunu, otuz bir yaşında iken kendisine mey (ilahi aşk) içirdiğini ve vücudundan Azâzîl’i kovduğunu söyler. Yûnus Emre, Hızır’ın İlyas ile birlikte *âb-ı hayât* içerek ölümsüzlüğe eriştiğini belirtir ve Hızır’ın sakalık yapacağından söz eder. Onun sunacağı şey ise *âb-ı hayât* yani ilahi aşktır. Bu sakilik motifine başka şairlerde de rastlanır. Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî’yi “ikinci Hızır, zamanın Hızır’ı, görüş Hızır’ı, gerçek Hızır” gibi ifadelerle tanımlar. Sultan Veled de *İbtidânâme*’sinde babasını Hz. Mûsâ’ya, Şems-i Tebrîzî’yi de Hızır’a benzetir (Kurnaz 1998: 412).

Divan şiirinde, kavuşamadığı sevgiliyle Hızır’ın yüce kişiliği arasında ilgi kuran şairlerin onu genellikle *zulmet* ve *âb-ı hayât* münasebetiyle anarak istiare, telmih ve teviriyelere konu ettikleri görülür. Hızır’ın Şebçerâğ ile *zulumata* gidişi, İlyas ve İskender’le birlikte *âb-ı hayâtı* araması, bir çeşme başında yemek için çıkardığı pişmiş balığın canlanması üzerine bu çeşmenin *âb-ı hayât* olduğunu anlaması, İlyas ile birlikte bu sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşması gibi motifler sık sık rastlanan telmih konula-

¹⁰ el-Kehf 18 / 60-82.

rındandır. Hızır'ın insanlara yardım etmesi, denizde darda kalanların imdadına yetişmesi, yeşil elbisesini ve makamını kimsenin görmemesi, boğulanları karaya çıkarıp cenaze namazlarını kılması, İsâ Peygamber gibi ebedî hayata kavuşmuş olması gibi inanç ve telakkiler şairin hasretini çektiği, fakat bir türlü iltifatını göremediği sevgiliyi hatırlatan özellikleridir. Bundan dolayı divan edebiyatında övülen kişi (memdûh) ve sevgili çok defa Hızır'a benzetilmiş, hatta bazen ondan üstün gösterilmiştir (Kurnaz 1998: 411-412).

Klasik Türk edebiyatında Hızır sevgili etrafında söz konusu edilirken kelime "yeşillik, tazelik; siyaha yakın mavimsi renk" anlamından hareketle çok geniş hayalî unsurlarla bezenerek kullanılmıştır. Ayva tüyleri bu sebeple renk bakımından Hızır'a benzetilmiş, kelime tevriyeli kullanılarak Hızır kıssasıyla ilgili hususlara işaret edilmiştir. Dudağın üstündeki taze ayva tüyleri, Hızır eliyle çeşmesar üstüne yazılmış mısra veya Kevser suresi olarak düşünülür. Dudak âb-ı hayât olunca etrafındaki ayva tüyleri Hızır, ayva tüyelerinin dudak etrafında belirmesi de Hızır'ın âb-ı hayât üstüne gelmesi şeklinde tasavvur edilir. Sevgilinin al yanağı üstündeki ayva tüyleri, Hızır'ın yolunun bir gül bahçesine uğraması şeklinde yorumlanır. Sevgilinin kendisi, dudakları veya yanakları âb-ı hayât, âşık ise onu arayan Hızır'dır. Âşığın gönlü de seyahat etmiş olan Hızır gibi düşünülür. Sevgilinin yüzü suya, üzerindeki saçları su üstüne seccadesini salıp gezen Hızır'a benzetilir (Kurnaz 1998: 412).

Gedâyî Divânı'nda da Hızır, *âb-ı hayât*, *İskender* ve *zulumât* imajlarının kopmaz bir parçası hâline gelmiş; şair şiirlerinde sık sık İskender'le ölümsüzlük suyunu arayan Hızır'ın hikâyelerine gönderme yapmıştır. Aşağıdaki beyitlerde sevgilinin ağzı ve dudakları ölümsüzlük suyunun çeşmesine benzetilmiştir:

Allâh Allâh bu melâhat kim zülâl éni?dedür
Hızırnı? ser-çeşme-i hayvânı-sén sén yâ habîb (312)

Ser-çeşme-i hayvân çü tar ağzı? durur ey cân
Bî-hüde émiş ol taleb-i Hızır u Skender (678)

Bu né ağz bu né tişdür bu né mu'ciz bu né sihr
Kim zülâl-i Hızır tamar her kaçan güyâ bolur (1012)

Aşağıdaki beyitte Gedâyî sevgilinin dudağının üstündeki yeşil renkli ayva tüyelerini anlatmak için *hızır-fâm* "yeşil renkli" kelimesinden yararlanmışır.

Éni? nebâti üzre bégim hattı-ı hızr-fâm
Tûfî durur ki kand ile şehd ü şeker kuçar (604)

Şair, sevgilinin visalini ebedî ölümsüzlüğe tercih etmektedir:

İstemes kö?lüm Hızır ser-çeşmesini çün ma?a
Bir demi vaşlı? hayâli âb-ı hayvân kör nedür (844)

1.4.2. Meryem

Hız. İsa'nın annesi olan Meryem, Dâvûd Peygamber'in soyundan gelen İmran adlı bir zatın kızıdır. Uzun süre çocukları olmayan anne babası, çocukları olursa onu kili-seye bağışlamaya karar vermişler; Meryem doğunca da oranın imamı Zekeriyâ Pey-gamber'e kızlarını teslim etmişlerdir. On beş yaşındayken adı *Kur'an*'da geçen¹¹ Yûsuf Neccâr'a nişanlanmış ise de ona varmadan Cebrail vasıtasıyla üflenip gebe kalmıştır. Bu yüzden Yahudiler Meryem'e çok eziyet etmişlerdir. Nişanlısı onu Nâsıra'ya götür-müş, Filistin kralı Herod, doğacak çocuğun öldürülmesini emredince de Mısır'a veya Anadolu'ya gitmişlerdir (Pala 1989: 334).

Hız. İsa'nın hayatı boyunca annesi Meryem de hayatta olmuş, Hız. İsa'nın göğe çe-kilmesinden bir süre sonra vefat etmiştir. Adı *Kur'an-ı Kerim*'in birkaç yerinde anıl-maktadır¹². Hristiyanlar ve özellikle Katolikler Meryem'i yaratılanların en kutsalı say-maktadırlar. Bugün Efes'te olan *Meryemana Kilisesi*, Hız. Meryem'in sığındığı ve yaşa-dığı yer olarak Papalık tarafından resmen kabul edilmiştir. Bu sebeple buraya gelen Hristiyanlar hacı sayılmaktadır. Rivayete göre Meryem'in kullandığı ip o kadar ince-dir ki iki kat edilmeden görünmemektedir (Pala 1989: 334).

Klasik Türk edebiyatında Hız. İsa'yı doğurması, Cebrail tarafından üfürme yoluyla gebe bırakılması gibi hususiyetlerle konu edinilen Meryem, *Gedâyi Divânı*'nda bir be-yitte anılmış; burada İsa Peygamber'in bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğması olayına telmih yapılmıştır:

Dil-berâ ağızı? ya'nî naqş-ı hâtem kör nedür
Lebleri?de mu'ciz-i İsa-yı Meryem kör nedür (950)

2. TARİHİ ŞAHSIYETLER

2.1. HÜKÜMDARLAR: Halil Sultân

Klasik Türk edebiyatında hükümdarların özel bir yeri bulunmaktadır. Özellikle kasideler, devrine damga vurmuş hükümdarlar adına yazılmış; bu eserlerde söz ko-nusu şahsiyetler gösterdikleri başarılarla methedilmişlerdir.

Gedâyi Divânı'nda da Halil Sultân adına yazılmış bir kaside yer almaktadır. Halil Sultân'ın kimliği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ergeş Rüstemo-v, "Gadoyi'ning Bir Kasidesi ve *Mecolisü'n-Nefois*'ning Yazılış Tarihi" adlı makalesinde Halil Sultân'ı Timur'un büyük torunu, Mirân-şâh Mirzâ'nın oğlu olarak tanıtmıştır. Halil Sultân bin Mirân-şâh (1384-1411) on beş yaşındayken Timur'un 1399 Hint sefe-rine katılmış; gösterdiği başarılar üzerine *Fergana* vadisinin yönetimi kendisine veril-miştir. Timur'un ölümünden sonra halefi olarak ordunun desteğiyle *Semerkan*'da

¹¹ Yasin 20.

¹² Âl-i İmrân 33-37, 42-47, Nisa 156, Meryem 16-34, Enbiyâ 91, Tahrîm 12.

tahta çıkmış; 1405-1409 yılları arası Timurlu devletinin hükümdarlığını yapmıştır. 1404 yılında sıradan bir ailenin kızı Şad Mülk ile evlenmiştir (Rüstemov 1967: 38-39).

Ahmedhocayev, "Mevlono Gadoiy" adlı makalesinde Timur'un ölümünden sonra oğulları ve torunları arasında örneği görülmemiş bir taht kavgası başladığını, Orta Asya'nın uzunca bir süre iç karışıklıklar, huzursuzluklar içinde kaldığını ifade ettikten sonra Semerkand tahtına Gedâyî'nin kasidesini bağışladığı Timur'un torunu Mironşoh İbn Emir Temur Ko'regoniy'ning oğlu Sultân Halîl Bahadır İbn Mironşoh Ko'regon'un (1384-1411) çıktığını belirtir ki bu ifadeler Rüstemov'un sözlerini destekler niteliktedir.

Suyima Ganieva ise "Yana Gedoiy'ning Kasidesi ve Mecolisü'n-Nefois'ning Yozi-liş Tarihi Tog'riside" adlı makalesinde Gedâyî'nin kasidesinde adı geçen Halîl Sultân'ın Rüstemov'un ve Ahmedhocayev'in çalışmalarında bahsettiği Halîl Sultân olamayacağını ifade eder. Zira tarihî kaynaklarda ve o dönemin tarihini anlatan eserlerde Halîl Sultân'ın Semerkant tahtına çıktığına dair bir belge bulunmamaktadır. Gedâyî'nin söz konusu Halîl Sultân'a bir kaside yazmış olması ihtimalden uzak görünmektedir. Ganieva'ya göre Gedâyî, kasidesini Timur'un büyük oğlu Cihangir'in birinci oğlu Muhammed Sultân'ın ilk evladı Halîl Sultân'a bağışlamıştır. Yani bahsedilen Halîl Sultân, Timur'un değil, Şahrûh'un (kızının oğlu) torunudur. Kasidenin yazıldığı dönemde Gedâyî elli yaşlarındadır (Ganieva 1972: 54-56).

Eckmann da Ganieva ile aynı fikirdedir. Ona göre de Halîl Sultân, Şahrûh'un kızı ile Muhammed Cihangir'in oğludur (Eckmann 1971: 3).

Gedâyî, *Divân*'ındaki tek kasidesini Ganieva ve Eckmann'ın da belirttiği gibi Şahrûh'un torunu Halîl Sultân adına yazmıştır. Kasidenin aşağıdaki ilk üç beytinde kendisinin de hamisi olan Ebu'l-Kâsım Babûr'un saltanatı ve tahtı hakkında övücü sözler söylemiştir:

Zamânî şubh-dem endîşe birle hem-nişîn boldum
Ki müddetler anı?la bolmış érdim her kıyan hem-râh (2578)

Dédim kim bilse bolmas dünyânı? işini ba'de'l-yevm
Eger tapsa zevâlî bu kemâl-i saltanat nâ-gâh (2580)

Kime kalgay bu munça gîrudâr u manşib-ı 'âfî
Kim olgay kâbil uş miknetğa kim bolgusıdur şâh (2582)

Gedâyî, Ebu'l-Kâsım Babûr'dan sonra tahta onun yakın mülazımlarından olan, kendisinin de yakından tanıdığı ve bildiği şehzadelerden birinin, Halîl Sultân'ın tahta çıkmasını istemektedir:

Lisânü'l-ğaybtın keldi kılağımğa hîţâbî kim
Şehen-şeh-zâdelerni? serveri Sultân Hâlîlu'llâh (2584)

Ki bu şehzâdeni? kö?lideki ma?lûbını bêrgin
Be-?ak?ı Muştafâ vü âl ü evlâdı yâ Allâh (2602)

2.2. ŞAİRLER

Klasik Türk edebiyatında şairler, zaman zaman şarkın büyük üstatlarını zikrederler. Kendilerini söz söyleme ustalığı bakımından bu isimlerle mukayese ederler. *Gedâyî Divânı*'da iki şairin adı geçmektedir. Bu şairler ve özellikleri aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

2.2.1. Lutfî

XI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden Orta Asya İslami Türk yazı dilinin üçüncü dönemini oluşturan Çağatay Türkçesi, Karahanlı ve Harezmi-Altınordu Türkçelerinin bir devamı olarak Timurlular zamanında zengin bir edebî dil yaratmış ve Osmanlı Devleti dışında kalan Asya'daki tüm doğu Türklüğünün yazı dili, edebî dili ve diplomasi dili olarak kullanılmıştır. Nevâyî ile klasik şeklini alan Çağatay Türkçesine ait ilk eserler, XV. yüzyıl başlarından Nevâyî'nin 1465'te ilk divanını tertibine kadar devam eden dönemde ortaya konulmuştur. Harezmi Türkçesi ile klasik Çağatay Türkçesi arasında geçiş özelliği taşıyan ve Çağatay edebiyatının teşekkülünü hazırlayan bu eserler, XV. yüzyıldaki edebiyatın oluşumuna büyük katkı sağlamıştır (Eckmann 2003: 109). Dönemin başlıca temsilcileri Sekkâkî, Lutfî, Yûsuf Emîrî, Atâyî, Haydar-ı Tilbe, Seyyîd Ahmed Mirzâ, Gedâyî, Yakînî, Mukîmî ve Ahmedî'dir (Canpolat 2002: 1357).

Lutfî, Çağatay edebiyatının Nevâyî'den önce yetişmiş en güçlü şairlerinden biridir. Çağatay şiirinin gelişmesinde önemli rol oynar. Doğum ve ölüm tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte, XV. yüzyılın ikinci yarısının başlarında öldüğü tahmin edilmektedir (Karaağaç 1997: XIV-XV). Herat'a bağlı Kenar Köyü'nde gömülü olduğu bilinir (Eraslan 1986: 585).

Kendisinden sonra gelen birçok şairi etkileyen Lutfî'nin elde bulunan divanı ile dokuz nüshası olan *Gül ü Nevruz* adlı mesnevisi onun önemli bir şair olduğunu, Çağatay dilini ustalıkla kullandığını, klasik edebiyatın teknik ve inceliklerine vâkıf bulunduğunu gösterir (Eraslan 1986: 585).

Gedâyî'nin, zamandaşı sayılan Lutfî'yi yakından tanıdığı, kendisine büyük saygı duyduğu aşağıdaki beytinden anlaşılabilir. Söz konusu beyitte şair, kendisini Lutfî'ye denk görmekte hatta kendisinin ünlü İran şairi Selmân-ı Savecî'den bile kuvvetli bir şair olduğunu düşünmektedir. Ancak güçlü eserler verebilmek için hayat şartlarının uygun olmadığını, ekonomik açıdan zor bir hayat geçirdiğini ifade etmekte; dönemin sultanının vefasızlığından yakınmaktadır (Erdem Uçar 2015: 4):

Ger 'inâyet bolsa Hâkdın dağı sultândın nazâr
Bu Gedâ dék Lutfî kim bolğay ki Selmân bolmağay (2650)

2.2.2. Selmân

Selmân-ı Savecî (1309-1376), İran şairi olup kasideleriyle ünlüdür (Pala 1989: 434). Tahran'ın 125 km güneybatısında yer alan Save şehrinde dünyaya gelmiştir. *Firâk-nâme* adlı mesnevisindeki kayda göre doğum tarihi 709 (1309) olmalıdır. Babası Tebriz'deki İlhanlıların sarayında maliye işlerinde görevlidir. "Selmân" mahlasını kullanan şairin ilk hamisi güçlü vezir Giyâseddin Muhammed b. Reşîdüddîn Fazlullâh olup ünlü masnû' kasidesi "Bedayiu'l-eshâr" onun hakkındadır. Kasidede Menûçihri, Senâi, Evhadüddîn-i Enverî, Hakânî-i Şîrvânî ve bilhassa Zahr-i Faryâbî ile Kemâleddîn-i İsfahânî gibi şairleri örnek almış, ancak söz ve anlam açısından kendi şiirine özellikler kazandırmıştır. Selmân gazelde de Sa'dî-i Şîrâzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin takipçisidir. Özellikle Sa'dî'nin etkisi açıkça hissedilmektedir. Selmân ile Hâfız-ı Şîrâzî'nin gazellerindeki vezin, kafiye ve mazmun beraberliği, aralarındaki yakın irtibata işaret etmektedir. Hâfız, Selmân'ı zamanın önde gelen kişisi ve şiir ülkesinin padişahı olarak över. Selmân, Farsça ve Türkçe yazan daha sonraki şairler tarafından örnek alınmış; şiirlerine nazireler yazılmıştır (Karaismailoğlu 2009: 446-447). Şairler kendilerini Selmân-ı Savecî'ye benzetmeyi âdet edinmişlerdir (Pala 1989: 434). *Dîvân*'da bir beyitte Lutfî ile birlikte bu şairin adı da geçmekte; Gedâyî, yukarıda da değinildiği gibi kendisinin ünlü İran şairi Selmân-ı Savecî'den bile kuvvetli bir şair olduğunu düşünmektedir:

Ger 'inâyet bolsa Hâkdın dağı sultândın nazar
Bu Gedâ dék Lutfî kim bolğay ki Selmân bolmağay (2650)

3. EFSANEVİ ŞAHSİYETLER: ÜNLÜ AŞK KAHRAMANLARI

Klasik Türk edebiyatının beslendiği en önemli kaynaklardan biri de efsanevi aşk kahramanlarıdır. Şairler, şiirlerinde bu aşk kahramanlarından telmih ve teşbih unsuru olarak sıklıkla yararlanmışlardır. *Gedâyî Divânî*'nda sadece *Ferhâd ile Şîrîn* hikâyesinin başkahramanı olan Ferhâd'ın adının bir beyitte geçtiği görülmüştür:

Dése bolmas Gedâ her bü'l-hevesni 'âşık-ı şâdık
Hâdîb -i Hüsrev ü Şîrîn gâraz Ferhâd émiş bildük (1414)

Bu aşk kahramanı, ilk defa Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevisinde yer almıştır. Burada, Şîrîn'e karşı olan aşkı dolayısıyla onu elde etmeye çalışan İran Hükümdarı Hüsrev'in kendisini ortadan kaldırmak istediği rakibi durumundadır. Nizâmî'den itibaren bu aşk hikâyesini işleyen eserlerde Ferhâd daima su yolları yapmakla ünlü bir mühendis-mimar veya ressam hüviyetindedir. Ferhâd'ın tarihî ve gerçek kişiliği meçhuldür. Çeşitli mesnevi müelliflerince milliyeti ve mensup olduğu sosyal tabaka farklı farklı gösterilmiştir. Ferhâd'ın esas vasfı sevdiği Şîrîn'in aşkı ile dağları delmesidir (Kurnaz 1995: 383).

Ferhâd başlı başına bir mazmun teşkil ettiği divan şiirinde, sevgilisine kavuşma uğruna gerçekleşmesi imkânsız görünen işleri göze alan, fakat aşkının derin ızdırabı içinde vuslata eremeden ölen âşğın sembolü olmuştur. İsmi, sevgilisi Şîrîn'in yanı sıra çok defa eski edebiyatın büyük aşk hikâyelerinin Mecnûn ve Vâmık gibi meşhur kahramanları ve *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinin diğer şahısları ile birlikte tenasüp sanatı yapılarak zikredilir. Ferhâd, kahramanı olduğu halk hikâyesinin çeşitli motifleriyle halk şiirinde söz konusu edildiği gibi çağdaş sanat ve edebiyatımızda da bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir (Kurnaz 1995: 383).

4. MİTOLOJİK ŞAHSİYETLER

Klasik Türk edebiyatının yararlandığı temel kaynaklardan biri de mitolojidir. Türk, Arap ve Fars kültürlerinin etkisiyle gelişip şekillenen klasik Türk edebiyatı, İran edebiyatından özellikle de İran'ın en büyük eserlerinden biri olan Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden fazlaca etkilenmiştir. Ortaya konulan eserlerde *Şehnâme*'deki kahramanlara yer verilmiş, bu kahramanlar, övgüde bulunulan ya da olumsuz özelliklere sahip olan şahısları ifade etmek üzere kıyas ve benzetme unsuru olarak zikredilmiştir. *Gedâyî Dîvânî*'nda adı geçen mitolojik şahsiyetler aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

4.1. CEM (CEMŞİD)

Klasik Türk ve Fars edebiyatlarında çokça anılan efsanevi İran hükümdarlarından biridir. İran'da hüküm süren ilk sülalelerden Pişdadiyan'ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır (Albayrak 1993: 279).

İran mitolojisine göre insanlar ilk defa Cem döneminde askerler, sanatkârlar ve çiftçiler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Topraktan maden üretimi ve savaş aletleri ilk defa Cem zamanında yapılmış; birçok meslek de yine onun zamanında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tıp ilmi Yâbel adlı bir kişi tarafından başlatılmıştır. Yâbel'in kardeşlerinden Yübel musikiyi icat etmiş; diğer kardeşi Tübel ise birçok sanatın kurucusu olmuştur. Çok akıllı bir hükümdar olan Cem, dönemindeki bu büyük ilerlemenin verdiği gururla tanrı olduğunu iddia etmiş ve insanların tapmaları için heykellerini yaptırarak her tarafa göndermiştir. 700 yıl hüküm süren Cem, yine Pişdadiyan soyundan gelen Dahhâk tarafından tahtından indirildikten sonra 100 yıl daha yaşamıştır. Zalim bir hükümdar olan Dahhâk, Gâve (Kâve) adlı bir demircinin başlattığı isyan sonucu öldürülünce tahta Cem'in neslinden gelen ve adaletiyle tanınan Ferîdûn geçmiştir (Albayrak 1993: 279).

Mitolojiye göre Cem, Güneşin Koç (Hamel) burcuna girdiği 21 Mart günü Azerbaycan'a gelmiş, doğu yönünde yüksekçe bir yere tahtını kurdurarak oturmuştur. Güneş doğunca Cem'in taht ve tacında bulunan mücevherlerin parlaması ve gece ile gündüzün eşit olması sonucu bu güne *nevruz* "yeni gün" adı verilmiştir. Nevruz bayramı olarak ilan eden Cem'e halk *şîd* "güneş" unvanını vermiştir (Albayrak 1993: 279).

Divan edebiyatında Cem genellikle kadehiyle birlikte ve şarabın mucidi olarak anılmıştır. Efsaneye göre bir gün havada ayaklarına yılan sarılmış bir kuş gören Cem, okçularına kuşu yaralamadan yılanı öldürmelerini emreder. Okçular kuşu kurtarırlar, kuş da bu iyiliğine karşılık Cem'e birkaç tohum getirir. Cem bu tohumlardan yetişen asmalardan üzüm, üzümlerden de şarap elde eder; yedi köşeli bir kadeh (câm) yapılarak kabiliyetlerine göre çevresindekilere bu kadehin birer köşesinden şarap sunar. *Câm-ı Cem, câm-ı Cemşîd, cam-ı cihân-nümâ* gibi adlar verilen Cem'in bu kadehinin özelliği sadece onunla içki sunulmasıdır (Albayrak 1993: 280).

*Gedâyî Divânî'*nda yer alan aşağıdaki beyitlerde Cem; şarap ve kadeh ile olan ilgiyle anılmıştır:

Câm-ı Cemdin mén Gedâğa cür'aî tégdi naşîb
Sâkî-yi tevfiğ éлиндin bârek Allâh ey şarâb (304)

Devr-i 'işretni gânimet tut ki her ay başıda
Câm-ı Cem ið bātığa ta'rîf érür şekl-i hilâl (1756)

Gedâyî, Dahhâk ile birlikte Cem'in gücünün ve saltanatının ihtişamına gönderme yaptığı aşağıdaki beytinde bütün bu saltanat ve ihtişamın, dolayısıyla da bu dünyanın geçici olduğuna işaret etmiştir:

Devr-i 'işretni gânimet tut kim uşbu Zâl érür
Kim savurdı yelge tâc u mesned-i Dağhâk u Cem (1968)

4.2. DAHHÂK

Geleneksel Ön Asya folklorunda tarihî ya da mitolojik bir şahsiyet olarak ortaya çıkan Dahhâk motifi, Hint-İran ortak mirasının eski bir ürünü ise de ona ait en erken referanslar Avesta'da bulunur. Avesta'ya göre Dahhâk üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü, çirkin, çok güçlü, şeytanımsı bir ejder-canavardır. Pehlevî metinlerinden itibaren Dahhâk, efsanevi İran hükümdarları (Pişdadiyan) listesine dâhil edilmiştir. Bu metinlerde onun kötü ve zalimce idaresi ayrıntılı olarak anlatılmıştır (Demirci 1993: 408).

Dahhâk mitosu İslam geleneğinde de bir zulüm örneği olarak yer almıştır. Rivayete göre Dahhâk, Nûh tufanından sonra gelen ve bütün dünyaya hâkim olan bir hükümdardır. Nûh'un oğlu Yafes'in neslinden olup tufandan sonra 1000 yıl yaşamış ve hüküm sürmüştür. Saltanatının son 200 yılında iki omuz başında İblis'in yaptığı bir hile ile iki yılan başı belirmiştir. İblis, Dahhâk'ın rüyasına girerek bu yılanların verdiği rahatsızlıktan kurtulması için yılanları her gün iki beyinle beslemesini tavsiye etmiştir. Sonunda İsfahan'da Gâve adında bir demirci, iki oğlunun bu yüzden öldürülmesi üzerine Dahhâk'a başkaldırmıştır. Bütün halk demirci Gâve'nin çevresinde toplanmış ve Dahhâk'ın öldürttüğü Cem'in oğullarından Ferîdûn'u şah ilan etmişlerdir. Ferîdûn ile

Dahhâk'ın orduları arasında yapılan savaşta Dahhâk ve ordusu yenilmiştir. Dahhâk kaçmış ancak Gâve yetişip onu öldürmüştür (Demirci 1993: 408).

Dahhâk klasik Türk ve İran edebiyatlarına Arap ve Fars folklorundaki şahsiyeti ve özellikleri etrafında gelişen çeşitli vasıflarıyla konu edilmiş, zulüm ve kötülüğün timsali olmuştur. Âşığa eziyet ettiği için sevgili de zaman zaman Dahhâk'a benzetilmiştir. Sevgilinin omuzlarına kadar uzanan saç örgüleri yani zülüfleri yılan olarak düşünülmüştür (Uzun 1993: 409).

Dahhâk çeşitli vesilelerle Cem ile bir arada anılmıştır. Bu ilgi, Dahhâk'ın Cem'in elinden İran'ı alarak kendisini kaçmaya mecbur etmesi ve onun yerine geçmesi (Levend 1984: 157) sebebiyle kurulmuş olmalıdır. Ancak zulüm ebediyen devam etmiş, yukarıda da değinildiği gibi Dahhâk'ın karşısına halktan bir kişi olan demirci Gâve çıkmış; isyan ederek onun yok olmasını sağlamış, yerine de Ferîdûn'u tahta çıkarmıştır.

Aşağıdaki beyitte Dahhâk ve Cem'i aynı beyitte alan Gedâyî, Dahhâk'ın ve Cem'in tahttan indirilmesi olayına gönderme yaparak dünyanın geçiciliğini anlatmak istemiş olmalıdır:

Devr-i 'işretni gânimet tut kim uşbu Zâl érür
Kim savurdu yelge tâc u mesned-i Dahhâk u Cem (1968)

4.3. FERÎDÛN (AFRÎDÛN)

Pişdadiyan sülalesinin altıncı hükümdarı olan İranlı meşhur padişaktır. Cemşîd'in soyundan gelen Atbîn'in oğludur. Dahhâk'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. Efsaneye göre annesi Ferânek Ferîdûn'u doğurduğu sırada *Pürmâye* adlı bir inek de doğum yapar. Zulmü ile tanınan hükümdar Dahhâk, saltanatı için tehlikeli gördüğü Ferîdûn'u öldürmeye karar verir. Önce babası Atbîn'i öldürtür, beynini de omuzlarında yaşayan yılanlara yedirir. Durumu öğrenen Ferîdûn'un annesi onu saklaması ve ineğin sütüyle beslemesi için ineğin bakıcısının yanına bırakır. Üç yıl sonra Dahhâk bunu haber alınca da annesi çocuğunu geri alır ve Elbruz dağına götürerek orada din-dar bir kişiye teslim eder. On altı yaşına girdiğinde Dahhâk'ın babasını öldürdüğünü annesinden öğrenen Ferîdûn intikam hazırlıklarına başlar. Bu sırada Gâve, Dahhâk'a karşı ayaklanmış ve Ferîdûn'un yanına gelip onu hükümdar olarak ilân etmiştir (Yazıcı 1995: 396).

Gâve ile birlikte Dahhâk'ın üzerine yürüyen Ferîdûn, askerlerini Dicle nehrinden gemilerle geçirmek ister, ancak kendisine gemi verilmez. O da atını suya sürer, askerler de kendisini takip eder. Sonunda Dahhâk'ın yaşadığı Gengdej Buht Kalesi'ne gelen Ferîdûn onun köşküne girer ve Cemşîd'in kız kardeşleri olan Şehnaz ve Ernevaz'ı kurtararak onlarla evlenir. Bu sırada Hindistan'da bulunan Dahhâk durumu öğrenince gelip gizlice kaledeki köşküne girer ve Ferîdûn'u Şehnaz'la birlikte öldürmek ister.

Ancak Feridûn kafasına gürz ile vurarak onu yere yıkar ve Demâvend dağında bir mağarada zincire vurur. 500 yıl yaşadığı rivayet edilen Feridûn Selm, Tûr ve Îrec adlı üç oğlunu Yemen şahının kızlarıyla evlendirerek ülkesini bu üç oğlu arasında bölüşür. İran'ı Îrec'e, Turan'ı Tûr'a ve Rûm'u da Selm'e verir. Tûr ve Selm kıskançlıklarından Îrec'i öldürürler. Feridûn Îrec'in intikamını almayı torunu Minûçeher'e bırakır. Minûçeher amcalarını öldürür ve İran padişahu olur (Yazıcı 1995: 396).

Feridûn efsanesine başta Firdevsî'nin *Şehnâme*'si olmak üzere birçok eserde geniş yer verilmiştir. İran'da Feridûn'un Dahhâk'ı yendiği gün olarak kabul edilen Mihriğân (Mihricân) bayramı Nevruz gibi kabul edilmektedir (Yazıcı 1995: 396).

"Sevgilinin kapısında yer bulduğumdan beri Feridûn'un tacını, Süleymân'ın tahtını bile istemem." şeklinde açıklayabileceğimiz aşağıdaki beyitte Gedâyî, sevgilinin bulunduğu yeri, Feridûn'un tacına ve Süleymân'ın tahtına tercih ederek aslında saltanatın ihtişamı yerine sıradan bir hayatı benimsediğini ifade etmektedir. Bu tür bir yaklaşım *Divân*'da sık sık göze çarpmaktadır:

Éşiki? toprakıda yer tapkalı béri Gedâ

Tâc-ı Afrîdûn bile taht-ı Süleymân istemes (1144)

4.4. ZÂL

Sâm'ın oğlu Rüstem'in babasıdır. Elburz dağında Sîmûrg adında bir kuş tarafından büyütülmüştür. Sîmûrg, dağda bulunduğu çocuğu pençeleri arasına alıp yavrularına yedirmek için yuvasına götürdüğünde gönlüne Allah tarafından bir şefkat düşmüş; çocuğu sevmeye ve yavrularıyla birlikte beslemeye başlamıştır. İyi beslenen Zâl büyüüp ünlü bir yiğit olmuştur (Lugal 2005: 159).

Bir gece babası Sâm, rüyasında Hindistanlı bir pir görür. Pir, Sâm'a Elburz dağına bıraktığı oğlunun Sîmûrg tarafından büyütüldüğünü, oğlunu bulup ona Zâl ismini koymasını öğütler. Sâm oğlunu iri yarı, pehlivan nitelikli bir genç olarak bulur. Bu sırada babasının oğlunu almaya geldiğini gören Sîmûrg, çocuğa birçok öğüt verip adını da *Zend'in Destanı* koyar. Kanadından üç tüy koparıp başı sıkıştığı anlarda bu tüyleri yakmasını söyler (Lugal 2005: 159).

Sâm, sevinçle oğlunu Feridûn'un torunu Minûçeher'in huzuruna çıkarır. Minûçeher de Zâl'in heybetine hayran kalmıştır. Sâm, vaktinin çoğunu oğlunun iyi bir pehlivan olarak yetişmesine harcar. Zâl, hünerli ve bilgin bir pehlivan olunca Minûçeher, Hint Denizi'ni ve Zâbilistan'ı Zâl'in yönetimine verir. Sâm da oğlunun yanındadır. Kâbilistan'ın hâkimi Mihrâb'ın Rûdabe isminde bir kızı vardır. Zâl kendisini etkileyen bu alımlı ve güzel kızı babasından ister. Baba Mihrâb, hiç düşünmeden İran topraklarını koruyan bu kahramana kızını verir (Lugal 2005: 159).

Osmanlı şiirinde sıkça kullanılan Zâl, ok atmasıyla meşhurdur. İran askerlerinin başı sıkıştığında yardımlarına koşmuştur. Kahramanlığı ve yiğitliğiyle kendisine benzetilen konumundadır. Tüylerinin beyazlığından dolayı “ihtiyar bir çocuk” olarak da anılmıştır. Bu kelimenin bir anlamı da “kocakarı”dır. Şairlerimiz dehri, çarhu ak saçlı kadın olarak hayal ettikleri için bu şekilde mazmunlar yapmışlardır. Bundan dolayı *Zâl-i dehr*, *dehr-i Zâl* gibi tamlamalı ifadeler şiirlerde sıklıkla görülür. Simûrg’un *Destan* ismini verdiği Zâl’a *Zâl-i Zer* ismini babası Sâm vermiştir (Lugal 2005: 159).

Gedâyi Dîvânı’nda Zâl’ın ismi bir beyitte anılmış; şair, bu beyitte Zâl’ı diğer Acem kahramanları ile birlikte dünyanın geçiciliğini göstermek için kullanmıştır:

Devr-i ‘işretni gânimet tut kim uşbu Zâl érür
Kim savurdu yelge tâc u mesned-i Dâhğâk u Cem (1968)

4.5. RÜSTEM (ZALOĞLU RÜSTEM)

Firdevsî’nin *Şehnâme*’sinde adı çok geçen meşhur bir kahramandır. *Rüstem-i Dâstân*, *Rüstem-i Zâl*, *Pûr-i Zâl*, *Pûr-i Zâl-i Zer*, *Pûr-i Destân*, *Tehemten*, *Heft-hân-ı Acem* gibi sıfatlar hep ona aittir. Kendisine birçok efsanevi maceralar ve kahramanlıklar isnat olunmuştur. Kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasidelerde anılan Rüstem, Cemşid soyundan gelen Nerîmân’ın torunu ve Zâl’in oğludur. Daha delikanlılığında birçok dev öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. MÖ IV. asırda Keykâvus zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Tûran hükümdarları ve Efrâsiyâb ile olan savaşları yanında Siyâvûş’u öldürmesi ve Güştâsb’ı esaretten kurtarmasıyla da ünlüdür. Zerdüşî dinine girmemiş ve İsfendiyâr ile savaşmıştır (Levend 1984: 165, Pala 1989: 415).

Rüstem adı, ona annesinin hamileliği sırasında çektiği acılardan sonra verilen bir isimdir. Rüstem, gerçekten de normal bir çocuk değildir. Başında kırmızı saçlar bulunmaktadır, yüzü ve elleri kanlıdır. Bir günlük olduğu hâlde bir yıllık gibi görünmektedir. Rüstem için *Şehnâme*’de pek çok sıfat kullanılmıştır. *Tehemten*, *fil gövdeli*, *karada fil*, *suda timsah* bunlardan bazılarıdır. Savaş ve yiğitlikleri ile olduğu kadar, zevk ve eğlence düşkünlüğüyle de anılan Rüstem, olağanüstü bir şekilde doğan, olağanüstü güçleri bulunan, esrarengiz varlıklarla savaşan, kimseye nasip olmayan sihirli teçhizatla olağanüstü işler başaran efsanevi şahsiyetlerden biridir (Tökel 2000: 257-258).

Rüstem, *Gedâyi Dîvânı*’nda bir beyitte *Pûr-i Zâl* lakabıyla anılmaktadır. Bu beyitte şair, sevgiliyi uyarmakta; bu dünyanın geçici olduğunu, olağanüstü özelliklere sahip Rüstem’e bile kalmadığını kendisine hatırlatmaktadır:

Ey Gedâ ger bu kéçer dünyâ beğâsız bolmasa
Pes kanı Key-ğüsrev ü İsfendiyâr u Pûr-i Zâl (1758)

4.6. KEYHÜSREV

Siyâvûş'un oğlu, Keykâvus'un torunu olan Hüsrev dedesinden sonra tahta oturmuştur. Keyânilerin en önemli kutluluk sahibi hükümdarlarından olup altmış yıl saltanat sürmüştür. Firengis'in karnundayken Efrâsiyâb tarafından öldürülmek istenmiş fakat doğduktan sonra öldürürüm düşüncesiyle Efrâsiyâb doğumuna izin vermiştir (Lugal 2005: 537).

Hüsrev'in hayatta kalmasına yardımcı olan en önemli kişi Pirân'dır. Onu dağda çobanlara teslim eden Pirân, Efrâsiyâb'ın çocuğun ileride bir tehlike olacağını bildiğini, uğursuz bir durum varsa çocuğu da babası gibi öldüreceğini söylediği bir gün en önemli oyununu Efrâsiyâb'a oynar. Efrâsiyâb'ın huzuruna getirilen Hüsrev, önceden Pirân'dan aldığı talimatlara göre ferasetsiz tavırlar takınır. Efrâsiyâb'ın sorularına saçma ve bomboş cevaplar verir. Efrâsiyâb çocuğu görünce Siyâvûş'a yaptıklarından utanır ve "Ben baştan soruyorum, o ayaktan cevap veriyor. Bu çocuktan kimseye zarar gelmez, ona hazineler verin ve annesiyle birlikte yaşasın." der. Bu durumun bu kadar basit çözülmesinde Pirân'ın önceden Efrâsiyâb'ı ilahi bir güçle yumuşatarak bu güne zemin hazırlamasının etkisi büyüktür (Lugal 2005: 537).

Efrâsiyâb tarafından öldürülmekten kurtulan Hüsrev, bütün İran kahramanları gibi olağanüstü özelliklerle gelişerek büyür. Annesinin şehri Siyavuşgird'e gelince de şehrin bereketlenmesini sağlar. Bu durumu rüyasında gören Acem kahraman Guderz, Tûran'da Keyhüsrev adında bir padişah olduğunu, onun İran'a gelmesiyle ülkenin bereketleneceğini, onu da oğlu Gîv'in getirebileceğini söylemiştir (Lugal 2005: 537).

Gîv'in yedi yıl aradığı Hüsrev'i İran'a getirmesiyle Keyhüsrev dönemi başlamıştır. İran'ı gezen Keyhüsrev'e göre İran'ın tek sorunu Efrâsiyâb'dır. Rivayetlere göre Keyhüsrev, ömrünün büyük bir kısmını babası Siyâvûş'un intikamını almak için geçirmiştir. Bu intikam için sürekli İran-Tûran savaşları yapmış; bu savaşların sonucunda ünlü Türk hükümdarı Efrâsiyâb'ı öldürmüştür. Babası Siyâvûş'un dağlara saldırdığı ünlü atı Behzad ile büyük maceralara atılmış ve tehlikeli savaşlarda bulunmuştur (Lugal 2005: 545).

Mecazen ulu padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılan (Pala 1989: 292) Keyhüsrev, dünyanın geçiciliğini anlatmak için şairler tarafından çokça kullanılmıştır. Gedâyî, aşağıdaki beytinde Keyhüsrev'le birlikte İsfendiyâr ve Rüstem'i de anarak hepsinin bu dünyadan göçüp gittiğini, fani dünyanın onlara bile kalmadığını dile getirmiştir:

Ey Gedâ ger bu kéçer dünyâ be-kâsîz bolmasa
Pes kanı Key-hüsrev ü İsfendiyâr u Pür-i Zâl (1758)

4.7. İSFENDİYÂR

İran tarihinde hak, kudret ve lütuf sembolü olarak yer alan efsanevi bir kahramandır. İran'da İslâm öncesi hânedanlardan Keyânîler'in hükümdarı Güştâsb'ın en büyük oğludur. Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'da *Sipuntû-Dâte* "kutsal yaratılmış" şeklinde adlandırılmış ve *taxma* (Farsça tehm=güçlü kahraman) olarak tanımlanmıştır. Pehlevîce kaynaklarda Zerdüştiliğin güvenilir savunucusu ve öncüsü olarak zikredilmesine rağmen edebiyatta daha çok Rüstem-i Zâl ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle anılmıştır (Albayrak 2000b: 511).

Babası hayattayken Zerdüştiliği kabul eden İsfendiyâr, bu dini yaymak için birçok savaşa katılmış ve önemli başarılar elde etmiştir. İsfendiyâr'ın en büyük destekçisi ve danışmanı bir Zerdüşst din adamı olan Pesütan'dır. Onun başarılarını çekemeyen babası Güştâsb, tahtının oğlu tarafından elinden alınacağı yolundaki söylentilerin de etkisiyle İsfendiyâr'ı bir kaleye hapseder. Bu sırada Tûran Hükümdarı Ercâsb asker sevk ederek İran'ı yağmalar ve Güştâsb'ın iki kızını esir alır. Zor durumda kalan Güştâsb, Ercâsb'ın üzerine İsfendiyâr'ı gönderir ve İsfendiyâr kız kardeşlerini kurtarır. Daha sonra babası ondan Rüstem-i Zâl'ı bağlayıp getirmesini ister; bunun üzerine Şebistân'a giden İsfendiyâr, Rüstem'le savaşa girer. Uzun mücadeleler sırasında Rüstem-i Zâl iki gözünü kör edince İsfendiyâr kahrından ölür. Güştâsb'ın ölümü üzerine boşalan İran tahtına ise İsfendiyâr'ın oğlu Erdeşir Behmen Daraz geçer (Albayrak 2000b: 512).

Kahramanlıklarını destanlaştırıp İsfendiyâr'a efsanevi kişiliğini kazandıran eser Firdevsî'nin *Şehnâme*'sidir. *Şehnâme*'de kurtları, arslanları, ejderha ve cadıyı öldürmesi, nehirleri geçerek Ruyin Kalesi'ne saldırıp Ercâsb'ı mağlup etmesi gibi uzun mücadelelerinin ve kahramanlıklarının ön plana çıkarıldığı çeşitli maceraları anlatılan İsfendiyâr, hemen bütün *Şehnâme* kahramanları gibi Şark-İslam edebiyatlarında ve özellikle eski Türk edebiyatında sıkça anılmış, şairler onun cesaretini, gücünü ve yenilmezliğini ön plana çıkarmışlardır (Albayrak 2000b: 511-512).

Gedâyî, aşağıdaki beytinde bu dünyanın geçiciliğine işaret etmek için güçleri ve yaptıkları kahramanlıklarla ünlü efsanevi hükümdarlardan yararlanmış; bu dünyanın Keyhüsrev'e, İsfendiyâr'a, Zaloğlu Rüstem'e bile kalmayacağını dile getirmiştir. Aynı beyit içinde Rüstem ile İsfendiyâr'ı zikrederek ikisi arasındaki mücadeleye gönderme yapmış olmalıdır:

Ey Gedâ ger bu kéçer dünyâ bekasız bolmasa
Pes kıanı Key-hüsrev ü İsfendiyâr u pür-i Zâl (1758)

4.8. İSKENDER

Tarihte iki İskender vardır. Biri İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunanî dir ki bu zat, Makedonyalı Filip'in oğludur. Hayatları, yaşadıkları bölgeler ve ba-

şarıları yönünden birbirine çok benzeyen bu kişiler, eski tarih, tefsir, edebiyat vb. müellifleri tarafından çok defa aynı kişi sanılmışlardır. Oysa *Kur'ân-ı Kerîm'* de hayatı hakkında bilgi verilen Zülkarneyn ile hayatını Yunan kaynaklarına dayalı batılı eserlerden öğrendiğimiz Büyük İskender'in (Alexander The Great) birbirleriyle hiçbir ilgisi yoktur (Levend 1984: 175, Pala 1989: 260).

İskender-i Zülkarneyn hakkında çok fazla efsane ve rivayet bulunmaktadır. Edebiyatta *İskendernâmeler* başta olmak üzere onun adına sık sık rastlanmaktadır. Müstakil kitaplar hâlinde yazıldığı gibi divan şiiri mazmunları içinde yer alan ve daha çok tenasüp ve telmih sanatları münasebetiyle söz konusu edilen İskender, çok zaman Zülkarneyn yerine zikredilmiştir (Levend 1984: 175, Pala 1989: 260).

İskender, edebiyatımızı o kadar etkilemiştir ki *İskender-nâme* adlı mesnevi türü gelişmiştir. *İskendernâme'* de hikâye daha çok Büyük İskender'in düşünceleri, aşkları, fetihleri kısaca destani hayatı çevresinde gelişmiş, ancak zaman zaman Zülkarneyn'in hayatı da ona mal edilmiştir. Tamamen İslami çerçeveler içinde ele alınan hikâyede onun yer yer peygamber olarak anılması da bu karışıklık sebebiyledir (Pala 1989: 261).

Hikâyeye göre İskender, İran asıllı bir Yunan prensidir. Yedi yaşından itibaren Aristo'nun ilmî terbiyesi altında yetiştirilir. On beş yaşında tahta çıkar. Eflatun, Sokrat ve Aristo'nun öğütleriyle hareket eder. Rüyasında bir melek ona Allah'ın kılıcını verir. O da bu kılıç ile ordusunu yanına alıp dünyayı fethetmeye çıkar (Pala 1989: 261).

Gedâyî aşağıdaki beytinde İskender'in kılıcına gönderme yapmıştır:

Çün eşikte itleri?ni? manşıbın taptı Gedâ
Neylesün taht-ı Kûbâd u efser-i İskenderî (2818)

İskender, İran ve Tûran'ı daha sonra Hindistan'ı fetheder. Çin'e geçip Tabgaç Hân'ı ve ülkesini bir ejderhadan kurtarır. Dokuz Oğuzlarla karşılaşır. Çeşitli kavimleri emri altına alır. Azerbaycan'da bir kavmi Ye'cûc ve Me'cûc elinden kurtarmak için bir set yaptırır. Ruslara galip gelir. Kendisini öldürmeye gelen devleri alt eder. Elindeki tılsımlı ayna ile kerametler gösterir. Mısır'ı ele geçirir ve İskenderiye şehrini kurar. Yanındaki âlimlerine çeşitli kitaplar yazdırır. Kâbe ve Kudüs'ü ziyaret eder. Bir süre sonra hastalanır. Âlimler şifa olarak âb-ı hayâtı salık verir. Hızır ile birlikte Zulûmât ülkesinde âb-ı hayâtı ararsa da Hızır bulur ama o bulamaz. Bütün çabalarına rağmen genç yaşında ölür (Pala 1989: 261).

Divan şiirinde İskender genellikle *âb-ı hayâtı* araması, Hızır ile yakınlığı, zulûmâta girmesi, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği vs. yönlerden ele alınır (Pala 1989: 260). Aşağıdaki beyitte de bu olaya gönderme yapılmıştır. Şaire göre İskender ile Hızır'ın ölümsüzlük suyunu aramaları boşunadır. Çünkü asıl ölümsüzlük suyu sevgilinin ağzındadır:

Ser-çeşme-i hayvân çü tar ağzı? durur ey cân
Bî-hûde émiş ol taleb-i Hızır u Skender (678)

Aşağıdaki beyitte ise Gedâyî sevgilinin yanını Kubâd'ın tahtına, İskender'in ülkesine tercih etmiş; *Dîvân'*ın genelinde de görüldüğü gibi karakterinin de bir sonucu olarak mütevazı hayati ihtişamlı hayata daima tercih etmiştir:

Her kim [ki] bu eşikte méni? tég gedâ bolur
Taht-ı Kubâd u mülk-i Skender heves kılur (1004)

4.9. KUBÂD

İran Sâsâni Hükümdarı Palâs'ın oğludur. Sâsânilerin on dokuzuncu padişahıdır. Hayatı oldukça karmaşık geçen Kubâd, hükümdarlığının ilk dönemlerinde iyi niyetiyle halkın yanında olmuş, herkesin huzur içinde yaşadığı bir ülke oluşturmuştur. Bir müddet sonra veziri Sehrâb'a geniş yetkiler vererek saltanat işini ona bırakmıştır. Bir Türk köylüsünün kızını kendine hanım olarak almış, bu hanımdan Nûşirevân isimli bir oğlu olmuştur (Gürtunca 2007: 493).

Kubâd, döneminde ortaya çıkan *Mezdek-i Zındık'*a ilk önce bağlanmasa da sonra Mezdek'in yaydığı dini kabul etmiştir. Mezdek'in şeriatı; cimri taifesine, kumar oynayanlara, delikanlılara çok hoş gelmiş; bu yüzden çok destek almıştır. Kubâd'ın çevresini Mezdek'in mezhebinde olanlar sarmış, bu dinde olmayan kişiler Kubâd'ın yanına yaklaşamaz olmuştur. Doğru yolda olan din adamları şaşkına dönmüşlerdir. Bir süre sonra Kubâd, Mezdek'in mezhebinin sapıklığını anlamış ve Mezdek'i idam ettirmiştir. Böylece, hükümdarlığının ilk dönemleri gibi iyi ve ahlaklı bir yönetim göstermeye başlamıştır. Bir zaman sonra Kubâd da vefat etmiş ve oğlu Nûşirevân tahta çıkmıştır (Gürtunca 2007: 493).

*Gedâyî Dîvân'*nda Kubâd tahtı ile anılmış, beyitlere bu yönüyle yansımıştır. Şair için sevgilinin yanındaki makam, Kubâd'ın tahtından, İskender'in tacından bile daha kıymetlidir:

Her kim [ki] bu eşikte méni? tég gedâ bolur
Taht-ı Kubâd u mülk-i Skender heves kılur (1004)
Çün eşikte itleri?ni? manşıbın tapdı Gedâ
Neylesün taht-ı Kubâd u efser-i İskenderî (2818)

SONUÇ

Asırlarca Türk milletinin estetik zevkini yansıtan, Türk toplumunun ruhunu ifade eden klasik Türk edebiyatı, kendine özgü düşünce, zevk ve hayal dünyasına sahiptir. Mazmun ve mefhumlar edebiyatı olarak da nitelendirilebilen klasik Türk edebiyatı, bu özelliği hasebiyle layıkıyla anlaşılammamış; toplumdan uzak bir edebiyat olarak algılanmıştır. Bu algının ortadan kaldırılması ve klasik Türk edebiyatının taşıdığı ruhun

anlaşılır hâle gelmesi, mazmun, mefhum, motif ve sembollerin kullanım şeklinin, bunların neye işaret ettiğinin bilinmesi ve bu edebiyatın beslendiği zengin kaynakların tespitiyle mümkündür.

Klasik Türk edebiyatının yararlandığı temel kaynaklardan biri de dinî, tarihî, efsanevi ve mitolojik şahsiyetlerdir. Toplumda derin izler bırakan devlet adamları, din ve tasavvuf büyükleri, şairler, âlimler, filozoflar; mitolojik ve efsanevi kahramanlar, klasik Türk edebiyatında çeşitli vesilelerle karşımıza çıkmışlardır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda *Gedâyî Divânî*'nda geçen şahsiyetler incelenmiş; telmih ve teşbih unsuru olarak kullanılan bu şahsiyetlerle ilgili olaylar tespit edilerek şiirin anlam derinliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Divân'da geçen şahsiyetler, *Dinî*, *Tarihî*, *Efsanevi* ve *Mitolojik Şahsiyetler* olmak üzere dört grupta incelenmiştir. *Dinî Şahsiyetler* adı altında *Peygamberler*, *Sahabeler*, *Sufiler* ve *Diğer Dinî Şahsiyetler* olarak dört alt başlık bulunmaktadır. Eserde sekiz peygamber, bir sahabe, bir sufi ile Meryem ve Hızır'ın kastedildiği iki diğer dinî şahsiyet tespit edilmiştir. *Tarihî Şahsiyetler*, *Hükümdarlar* ve *Şairler* olarak iki bölüme ayrılmış; bu bölümlerde *Divân*'da adları geçen iki şair ve bir hükümdara yer verilmiştir. *Efsanevi Şahsiyetler* bölümünde *Ünlü Aşk Kahramanlarından Ferhat* yer almaktadır. Son olarak *Mitolojik Şahsiyetler* bölümünde ise adları Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde geçen dokuz şahsiyet bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (1986), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- AHMEDHOCAYEV, Erkin (1971), "Mevlono Gedoiy", *Şark Yulduzu, Gafur Gulom Nomidegi Adabiyot ve San'at Neşriyoti*, Taşkent, 197-203.
- ALBAYRAK, Nurettin (1993), "Cem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 7*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 279-280.
- ALBAYRAK, Nurettin (2000a), "İbrâhim b. Edhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 21*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 295-296.
- ALBAYRAK, Nurettin (2000b), "İsfendiyâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 22*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 511-512.
- AYDEMİR, Abdullah (1990), *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- CANPOLAT, Mustafa (2002), "Çağatay Dili ve Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi VIII*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1354-1369.
- ÇELEBİ, İlyas (1998), "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 17*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 406-409.
- DEMİRCİ, Kürşat (1993), "Dahhâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 8*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 408-409.
- DİKMEN, Mehmet (2003), *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Cihan Yayınları.

- ECKMANN, Janos (1971), *The Divân of Gadâ'i*, Bloomington: Indiana University.
- ECKMANN, Janos (2003), "Küçük Çağatay Grameri", *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Ed. O. F. Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 109-132.
- EFENDİOĞLU, Mehmet (2008), "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 491-500.
- ERASLAN, Kemal (1986), "Çağatay Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* 415-417, 564-718.
- ERDEM UÇAR, Filiz Meltem (2015), *Gedâyî Divânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- FAYDA, Mustafa (1992), "Bilâl-i Habeşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 152-153.
- FAYDA, Mustafa (2005), "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 408-423.
- GANIËVA, Suyima (1972), "Yana Gedoiy'ning Kasidesi ve Mecolisü'n-Nefois'ning Yoziliş Tarihi Tog'riside", *Özbek Tili ve Edebiyoti Dergisi* 5, 53-56.
- GÜRTUNCA, M. Faruk (2007), *Muhammed Bin Cerir Et Taberi Tarih-i Taberî II*, İstanbul: Sağlam Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (1997), *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2009), "Selmân-ı Sâvecî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 446-447.
- KURNAZ, Cemal (1995), "Ferhad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 383.
- KURNAZ, Cemal (1998), "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 411-412.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- LUGAL, Necati (2005), *Firdevsî, Şahnâme*, İstanbul: Kocabalı Yayınevi.
- ONAY, Ahmet Talât (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÖNGÖREN, Reşat (2000), "İbrâhim b. Edhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 293-295.
- PALA, İskender (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I, II*, İstanbul: Akçağ Yayıncılık.
- PALA, İskender (2002), *Divân Edebiyatı*, İstanbul: L&M Yayıncılık.
- RÜSTEMOV, Ergeş (1967), "Gedoiy'ning Bir Kasidesi ve Mecolisü'n-Nefois'ning Yazılış Tarihi", *Özbek Tili ve Edebiyoti Dergisi* 2, 34-41.
- ŞAHİN, M. Süreyya (2002), "Kıyas-ı Enbiyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 495-496.
- TABBARA, A. (1998), *Kur'an'da Peygamberler ve Peygamberimiz Hayatlarından Hisseler Dersler ve İbretler*, (çev. A. Temel-Y. Alkın), İstanbul: Millî Gazete.

- TÖKEL, Dursun Ali (2000), *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar-Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türkçe Sözlük* (2005), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan (2008), *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan (2010), "Klasik Türk Edebiyatında Kur'an Kıssalarını Konu Alan Mesneviler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* 3(15) *Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı*, 64-92.
- ULUDAĞ, Süleyman (1998), "Hızır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 409-411.
- UZUN, Mustafa (1993), "Dahhâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 409.
- UZUN, Mustafa (2000a), "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 272-273.
- UZUN, Mustafa (2000b), "İsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 473-475.
- YAZICI, Tahsin (1995), "Feridûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 396.
- ZAVOÇU, Gencay (2006), *Divan Edebiyat Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Ankara: Aydın Kitabevi.